

RIME MIHA MONALDIJA ILI O SUDBINI JEDNE KNJIGE*

Borna Treska

UDK: 821.634.2-1.09Monaldi, M.: 808.2.
Izvorni znanstveni rad

Borna Treska
Scuola Normale Superiore
Pisa
borna.treska@sns.it

Među dubrovačkim i dalmatinskim pjesnicima 16. stoljeća koji su stihotvorili na talijanskom jeziku, Miha Monaldiju dosad se pridalo vrlo malo pozornosti. Književna kritika o njegovim je *Rimama* sudila strogo, često zapostavljajući poetičke odrednice lirskoga pjesništva 16. stoljeća, a ta pjesnička zbirka nije nikad bila sustavno proučena, što pokazuje i bibliografska zbrka o Monaldijevim djelima u literaturi. Ovaj rad zamišljen je kao prvi korak u takvu proučavanju, a cilj mu je konačno rasvijetliti sudbinu te pjesničke zbirke počevši od njezina prelaska iz rukopisnog u tiskani oblik na samom kraju 16. stoljeća. Naglasak je u raspravi na inkvizitorskoj cenzuri kojoj su Monaldijeve pjesme prije tiskanja bile podvrgnute, dok se pomnom analizom svih sačuvanih primjeraka – njih trideset tri – pokazuje da su *Rime*, zajedno s ostatkom Monaldijeva opusa, doživjele samo jedno izdanje do 18. stoljeća, a ne dva, kako se u literaturi dosad redovno navodilo. Konačno, osvrt na problematično suvremeno izdanje *Rima* iz 2020. godine podsjeća na potrebu preispitivanja načina izdavanja starih hrvatskih pisaca te odnosa između filologije i književne kritike kakav jest i kakav bi mogao biti.

* Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2020-02-5611 Predmoderna hrvatska književnost u europskoj kulturi: kontakti i transferi.

Moj bi prilog bio mnogo siromašniji da nije bilo pomoći knjižničara i arhivista koji su mi svesrdno i spremno izišli ususret tijekom mojih istraživanja. Naročito zahvaljujem Pauli Zglav iz Državnog arhiva u Dubrovniku te ocu Albertu Fantonu iz Biblioteca Antoniana u Padovi na brzini i dostupnosti unatoč mojim čestim i dugačkim upitima. Posebnu zahvalu dugujem Ivanu Lupiću, koji mi je višestruko pomogao pri razmatranju i pisanju te čiji mi je ogleđ o posvetnim poslasticama u Držićevoj *Tireni* bio siguran putokaz u bavljenju tiskanim primjercima Monaldijevih djela.

Ključne riječi: Miho Monaldi, *Rime*, Marin Battitorre, cenzura, povijest tiskarstva, znanstvena izdanja, tekstologija, Dubrovnik

1. Uvod

Među dalmatinskim i dubrovačkim pjesnicima koji su pisali na talijanskom jeziku Miho Monaldi (1540–1592) donedavno je bio poprilično zanemaren u hrvatskoj književnoj povijesti. Razlog tomu nije bio samo snažniji interes za filozofski dio njegova opusa koji čine dugačak dijalog *Irene, overo della bellezza (Irena ili o ljepoti)* te dva kraća dijaloga, *Dialogo dell'havere (Dijalog o imutku)* i *Compendio breve della metafisica (Kratak priručnik iz metafizike)*, nego i nevelik opseg njegove pjesničke zbirke *Rime* (Venecija, 1599), koja je često bila recipirana u sjeni mnogo veće talijanske pjesničke zbirke Saba Bobaljevića *Rime amorose, e pastorali, et satire* (Venecija, 1589). Tomu je dodatno pogodovao Kombolov strog kritički sud da Monaldijevi stihovi nisu važni kao Bobaljevićevi, koji nam pomažu da »bolje obuhvatimo njegovu književnu ličnost«, i da Monaldijeve *Rime* »same po sebi [nisu] nimalo zanimljive, sastojeći se od bezličnih imitacija općih mjesta tadašnje talijanske ljubavne lirike«. ¹ Kombol ne uzima u obzir činjenicu da u formiranju kritičkih sudova o književnim ličnostima osim autobiografskih iskaza – koji su, što se tiče Bobaljevića, najizraženiji u satirama, koje Kombol ovdje očito podrazumijeva – važnu ulogu igraju i književne mreže, čija je rekonstrukcija u Monaldijevu slučaju zasad moguća samo na temelju njegovih pjesama upućenih raznim adresatima. Taj aspekt nije zanemarila Ljerka Schiffler-Premec, autorica dosad jedine znanstvene monografije o Monaldiju, ali je ipak ustvrdila da je »Monaldijev pjesnički opus [...] vrijedan [...] kao kulturno-povijesni dokument, dokument o jednom vremenu i njegovim pjesnicima, no u cjelokupnom opusu ovog mislioca [...] marginalan« jer »kada Monaldi piše svoje talijanske rime u našim okvirima već [se] formirala jaka pjesnička generacija koja svojim zrelim tvorbama oblikuje već osobit i čist hrvatski književni izraz, iako ovisan o talijanskom petrarkizmu«. ² Monaldi je, dakle, na margini ostao zato što prema

¹ Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, ²1961, 178. Kada je riječ o *Rimama*, s Kombolom se, začudo, poslije složio i Torbarina, ustvrdivši da Monaldi »nije dosta dobar pjesnik da bi bio poznat u talijanskoj literaturi, a za svoju domaću nema nikakvih zasluga«, za što vidi Josip Torbarina, *Kroatističke rasprave*, prir. Slobodan Prosperov Novak, Matica hrvatska, Zagreb, 1997, 21. Na Kombolov sud o Monaldiju osvrće se i Tonko Maroević u Miho Monaldi, *Rime*, prir. i prepjevao Tonko Maroević, Matica hrvatska, Zagreb, 2020, 17–19.

² Ljerka Schiffler-Premec, *Miho Monaldi – ličnost i djelo*, Odjel za povijest filozofije Centra za povijesne znanosti u Zagrebu – Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984, 106–107. Kako primjećuje Tonko Maroević u M. Monaldi, n. dj. (1), 17–19, autoričin je sud o Monaldijevu pjesništvu kroz vrijeme doživio stanovite mijene, pa je tako bila blaža

neargumentiranom mišljenju kritičara nije bio odveć dobar pjesnik i zato što je pisao na talijanskom, a ne na hrvatskom. Ovdje mi nije namjera suditi o Monaldijevoj pjesničkoj kvaliteti, već upozoriti na ovisnost dosadašnjih proučavanja Monaldijeva opusa o sudovima poput Kombolova čija istinitost nikad nije bila provjerena jer Monaldijevo talijansko pjesništvo još nitko zapravo nije usporedio s talijanskim pjesništvom njegova vremena. Kombolov je sud onodobno bio simptom i općeg zanemarivanja književnog pisanja na talijanskom jeziku u hrvatskoj znanosti o književnosti, koja je dugo vremena zapostavljala književnu višejezičnost kao jednu od temeljnih sastavnica (hrvatske) ranonovovjekovne književne kulture, a stvaranje na »stranom« jeziku poimala kao puki čin oponašanja i preuzimanja od stranih uzora. Kombolov esteticizam vrsta je pristupa koji je nezahvalno primijeniti na renesansnu književnost jer on za svoj glavni vrijednosni kriterij postavlja anakronističku i romantičarsku originalnost umjesto načela imitacije i emulacije, temeljnih mehanizama funkcioniranja renesansne književne kulture. Stvaranje na talijanskom, ktomu, ne bi trebalo obezvređivati i zato što je talijanski jezik u hrvatskoj renesansi važna poveznica između hrvatskih prostora i ostatka Europe, što se u književnosti ogleda u pjesničkim razmjenama između domaćih i stranih pjesnika ili pak, određenije, u stranoj recepciji pjesništva pojedinih domaćih autora, poput Dinka Ranjine i Ludovika Paskalića u Francuskoj i Engleskoj.³ Ne treba zaboraviti ni da je talijanski jezik, uz latinski, bio važan jezični medij koji je omogućivao stvaranje intelektualnih veza između domaćih i stranih autora te da se u određenim žanrovima često pisalo samo na tom jeziku. Privilegiranje stvaralaštva domaćih autora na hrvatskom jeziku nad stvaralaštvom istih autora na drugim jezicima i njihovo jasno odvajanje rezultiralo je stvaranjem više različitih i nepotpunih slika domaće književne kulture umjesto jedne cjelovite u kojoj bi se književno stvaralaštvo na trima jezičnim okosnicama prisutnima u hrvatskoj renesansi (hrvatska, talijanska i latinska) dopunjavalo te pružalo potpuniju i neutralniju sliku o stvarnom funkcioniranju naše renesansne kulture. Odvajanje stvaralaštva na pojedinim jezicima imalo je za posljedicu i formiranje ponekad veoma različitih teorijskih i metodoloških modela koji ih nastoje tumačiti, pa se postavlja pitanje u kojoj nam mjeri ti modeli mogu pružiti pouzdane odgovore na pitanja o hrvatskoj renesansnoj književnoj kulturi, odnosno je li moguće odvojiti

u natuknici o Monaldiju u *Hrvatskoj književnoj enciklopediji*: »Njegovo pjesništvo uz povijesno-dokumentarnu vrijednost ima i knjiž. kvalitetu te se odlikuje elegancijom izraza, istančanim stilom i lirskom ekspresivnošću«. Vidi Ljerka Schiffler-Premec, »Monaldi, Miho«, *Hrvatska književna enciklopedija*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2011, sv. 3: Ma-R, 132.

³ O tome vidi J. Torbarina, n. dj. (1), 13–18, 26–28.

stvaralaštva na pojedinim jezicima, koja se razvijaju paralelno i u istom kulturnom kontekstu, a da naše spoznaje o njima ne budu osiromašene.⁴

Unatoč paušalnim ocjenama o Monaldiju i njegovoj lirici, filozofski dio njegova opusa relativno je dobro proučen, posebno dijelovi koji se odnose na glazbu.⁵ *Rime*, s druge strane, nikad nisu bile sustavno proučene, što pokazuje i dosadašnja literatura, koja Monaldija i njegov lirski opus često spominje usputno, a nerijetko i uz mnoge nepreciznosti. Ovaj rad zamišljen je stoga kao prvi korak u sustavnom proučavanju Monaldijevih *Rima*, a cilj mu je konačno rasvijetliti sudbinu te pjesničke zbirke počevši od njezina prelaska iz rukopisnog u tiskani oblik na samom kraju 16. stoljeća. Naglasak u raspravi bit će prije svega na inkvizitorskoj cenzuri kojoj su Monaldijeve pjesme prije tiskanja bile podvrgnute, dok će se pomnom analizom svih sačuvanih primjeraka – njih trideset tri – pokazati da su *Rime*, zajedno s ostatkom Monaldijeva opusa, doživjele samo jedno izdanje do 18. stoljeća, a ne dva, kako se u literaturi dosad redovno navodilo. Konačno, osvrtno na problematično suvremeno izdanje *Rima* iz 2020. godine podsjetit će na potrebu preispitivanja načina izdavanja starih hrvatskih pisaca te odnosa između filologije i književne kritike kakav jest i kakav bi mogao biti.

⁴ Za najvažniji pregled takvih problema do 80-ih godina 20. stoljeća vidi Frano Čale, *Pjesme talijanke Saba Bobaljevića Glušca*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1988, 7–90. Polazeći od pjesničke zbirke Hanibala Lucića na talijanskom jeziku, o sličnim problemima u novije vrijeme poticajno piše Ivan Lupić, »Italian Poetry in Early Modern Dalmatia: The Strange Case of Hanibal Lucić (1485-1553)«, CM XXVII (2018), 23–25.

⁵ O Monaldijevu filozofskom opusu vidi Franjo Jelašić, *Miho Monaldi: Irena iliti o ljepoti. Rasprava odobrena od povjerenstva strogih ispita Mudroslovnoga fakulteta*, Dionička tiskara, Zagreb, 1909; Stanislav Tuksar, *Hrvatski renesansni teoretičari glazbe*, JAZU, Zagreb, 1978; Miho Demović, *Glazba i glazbenici u Dubrovačkoj Republici od početka XI. do polovine XVII. stoljeća*, JAZU, Zagreb, 1981; Ljerka Šifler-Premec, »Miho Monaldi, dva dijaloga«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 7, 13–14 (1981), 31–52; Lj. Schiffler-Premec, n. dj. (2); Žarko Dadić, »Matematička gledišta u Dubrovniku u 16. stoljeću«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 29 (1991), 117–120; Ivano Cavallini, »Le Muse in Illiria: l'Accademia dei Concordi a Ragusa (Dubrovnik) e i 'Ragionamenti sulla musica' di Nicolò Vito di Gozze e Michele Monaldi«, *Glazba, ideje i društvo: svečani zbornik za Ivana Supića = Music, Ideas, and Society: Essays in Honour of Ivan Supić*, ur. Stanislav Tuksar, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb, 1993, 189–220; Ljerka Schiffler, »Renesansno umijeće dijaloga: Miho Monaldi, *Rasprava o ljepoti*«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 26, 1–2 (2000), 147–164; Katja Radoš-Perković, »Il dialogo ottavo del trattato 'Irene, ovvero della bellezza' di Michele (Miho) Monaldi«, *Interazioni linguistiche, letterarie e culturali tra l'Italia e i paesi d'oltralpe dal Quattrocento al Novecento*, ur. Pasquale Guaragnella, Francesco Luisi i Franco Musarra, Franco Cesati Editore, Firenze, 2016, 67–75; Monika Jurić Janjik, »Monaldijeva klasifikacija glazbe u osmom poglavlju djela *Irena, iliti o ljepoti* (1599.)«, *Filozofska istraživanja*, 39, 2 (2019), 347–358.

2. Iz rukopisa u tisak

Za razumijevanje prelaska Monaldijevih djela iz rukopisa u tisak najprije treba razmotriti do koga su mogli doći Monaldijevi rukopisi iz kojih su, nakon njegove smrti, tiskana njegova djela. Na temelju tiskanoga izdanja jasno je da je glavnu ulogu u tome imao Marin Battitorre, Monaldijev nećak po sestri koji je zajedno s bratom Gabrom naslijedio ujakove književne rukopise. O Marinu Battitorreu ponešto se zna zahvaljujući zapisima Serafina Marije Crijevića u *Dubrovačkoj biblioteci*, gdje se spominje kao »učeni čovjek i prijatelj Muza« koji je sudjelovao u dubrovačkoj »litteratorum respublica«, te studiji Šime Urlića o genealogijama obitelji Battitorre i Čubranović.⁶ Urličeva studija donosi vrijedne podatke o Battitorreovima, ali uz određene manjkavosti kad je riječ o tome kako su Monaldijevi rukopisi dospjeli do Marina i Gabra Battitorrea. Monaldi je umro 24. veljače 1592, a u svojoj oporuci sastavljenoj 6. travnja 1581. sav je svoj imutak ostavio strini Deši Turčinović, s kojom je živio u istoj kući, i sestri joj Mari, koja je bila redovnica. One su njime mogle raspolagati prema vlastitom nahođenju.⁷ Urlič ne spominje da su Deša i Mara bile kćeri Cvijeta Cvjetkovića (Florio di Florio, Fiorio di Fiorio) te da su sačuvane i njihove oporuke koje pomažu da se preciznije rekonstruira nasljeđivanje Monaldijevih rukopisa.⁸ Prema njima se zaključuje da je Mara umrla 1585. u samostanu sv. Nikole, a Deša, udova Marina Gabriellija, početkom siječnja 1594. godine. To znači da je 1592. godine, nakon Monaldijeve smrti, svu njegovu imovinu naslijedila dugovječna strina Deša i njome raspolagala do svoje smrti. Monaldijeva oporuka predviđala je da samo u slučaju strinine smrti sve naslijedi njegova sestra Deša Monaldi, supruga Marina Šimunova Battitorrea s kojim je imala Marina i Gabra Battitorrea, izdavače Monaldijevih djela, te brata im Miha. Valja napomenuti da je Marin Šimunov Battitorre umro 1571. i da je 15.

⁶ Serafin Marija Crijević, *Dubrovačka biblioteka*, sv. 2–3, prir. Stjepan Krasić, JAZU, Zagreb, 1977, 375–376; Šime Urlič, »Nešto o podrijetlu Mara Battitorra, priređivača prvoga izdanja Čubranovićeve Jeđupke«, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, 10 (1927), 110–118.

⁷ To navodi i Š. Urlič, n. dj. (6), 112, ne spominjući pritom detalj da je Monaldi živio sa strinom Dešom u istoj kući, što se saznaje iz njegove oporuke, za koju vidi Dubrovnik, Državni arhiv, *Testamenta notariae 1503-1602*, HR-DADU-12-1, sv. 48, 244r–244v: »Lascio il possedio di tutti i miei beni stabili, et mobili à Dessa mia zia figliuola di Florio di Florio, che sta meco in casa, et à Mara sua sorella Monacha in *santo* Nicolò appresso il Domo, et bisognando che per le lor necessità, et bisogni della vita possano vendere, et consumare tutti i miei beni stabili, et mobili.« Razriješene kratice u svim navodima iz izvora označene su kurzivom.

⁸ Za Marinu oporuku od 22. studenoga 1584. godine vidi Dubrovnik, Državni arhiv, *Testamenta notariae 1503-1602*, HR-DADU-12-1, sv. 46, 237v–238r, za Dešinu od 26. veljače 1592. godine vidi Dubrovnik, Državni arhiv, *Testamenta notariae 1503-1602*, HR-DADU-12-1, sv. 49, 149r–149v.

veljače iste godine Monaldi imenovan jednim od pet tutora svoje sestre i trojice nećaka.⁹ Monaldijeva sestra Deša umrla je, međutim, prije njega i njegove strine Deše, vjerojatno nakon što je on sastavio oporuku 1581. i svakako prije veljače 1592. jer joj je prije svoje smrti napisao nadgrobnicu tiskanu u *Rimama* 1599. godine.¹⁰ Dakle, Monaldijevo nasljedstvo do Marina i Gabra Battitorrea došlo je zahvaljujući Monaldijevoj dugovječnoj strini Deši Turčinović, a ne preko njihove majke, Monaldijeve sestre Deše Monaldi kao što tvrdi Urlić.¹¹ Naime, iz njezine oporuke sastavljene 26. veljače 1592. saznajemo da je Deša Turčinović svu svoju imovinu, pa i ono što je naslijedila, ostavila upravo braći Battitorre:

di tutti i miei beni, stabili, et mobili, ragioni, e pertinenze à me in qualsivoglia modo spettanti, et che quovis iure spettare mi potessero, instituisco miei universali heredi Marino, et Gabriele figliuoli del quondam Marino Battitorre Nipoti del quondam messer Michele Monaldi Nipote del quondam mio marito, con conditione, che se alcuno di essi miei heredi Marino, ò Gabriele, che Dio nol voglia, morisse prima di me, senza lasciare di se figliuoli legittimi, ordino, e voglio in tal caso, che nella portione della mia heredità à lui legata, et lasciata, succeda il superstite fratello, ò li suoi figliuoli legittimi.¹²

Prema svemu je dakle vjerojatno da su Marin, koji je kao dubrovački trgovac krajem 16. stoljeća živio u Mlecima, i Gabro Battitorre ujakova rukopisna djela naslijedili tek 1594, nakon smrti Deše Turčinović, te onda u Veneciji izravno sudjelovali u njihovu prijelazu iz rukopisa u tisak u prvoj polovici 1599. godine.¹³

⁹ Vidi Š. Urlić, n. dj. (6), 112.

¹⁰ Isto. Kao godina Dešine smrti navodi se 1587, ali to se ne potkrepljuje nikakvim dokazom.

¹¹ Isto. Autor ističe da se Miho Battitorre spominje u Monaldijevoj oporuci iz travnja 1582, ali ne i u kontekstu ostavinske rasprave oko Monaldijeve imovine koja se provela 1593, pa zaključuje da je te godine već bio mrtav. Miha ne spominje ni strina Deša u svojoj posljednjoj oporuci iz veljače 1592, pa valja smatrati da je najmlađi od Battitorrea umro između travnja 1582. i veljače 1592.

¹² U mojem prijevodu: »Želim da moji univerzalni nasljednici svih mojih pokretnih i nepokretnih dobara, prava i pertinencija koje mi na bilo koji način pripadaju budu Marin i Gabro, sinovi pokojnog Marina Battitorrea i nećaci pokojnog gospodina Miha Monaldija, nećaka mogega pokojnog supruga, pod uvjetom da ako itko od mojih nasljednika, Marin ili Gabro, ne dao Bog, umre prije mene bez zakonite djece, određujem i želim da u tom slučaju dio nasljedstva koji im pripada i koji im je ostavljen naslijedi preživjeli brat ili njegovi zakoniti sinovi.«

¹³ Marin Battitorre zaslužan je i za tiskanje *Jeđupke* Andrije Čubranovića iste godine u Veneciji. On je napisao i posvetnu poslanicu Tomi Budislaviću datiranu u Veneciji 1. svibnja 1599. Za to vidi *Pjesme Nikole Nalješkovića, Andrije Čubranovića, Miše Pelegri-novića, Saba Mišetića Bobaljevića i Jeđupka neznana pjesnika*, Stari pisci hrvatski, knj. 8,

O nasljeđivanju i njihovoj uredničkoj ulozi progovara se i u njihovim posvetnim poslanicama u Monaldijevim djelima:

Avendo io deliberato di mandar in luce quest'opera del mio onoratissimo signor zio, a me per via d'eredità pervenuta, riputai esser conveniente di dedicarla a qualche grande e degno personaggio.¹⁴

Dovendo il signor Marino, mio fratello, dar alle stampe il dottissimo Dialogo della bellezza del signor Michele Monaldi, di bona memoria mio zio, desideroso di sodisfare a voi e insieme a tanti altri amici e parenti, che a ciò fare l'avete talmente pregato ed essortato, pensai esser ben fatto di stampar insieme questi altri due dialoghetti dell'avere e della metafisica del medesimo autore.¹⁵

JAZU, Zagreb, 1876, XXIV–XXV. O Marinu Battitorreu vidi i Nada Beritić, »Battitorre, Maro«, *Hrvatski biografski leksikon*, Internet, 11. listopada 2022, te ostalu literaturu koja se ondje navodi, a od novijih priloga vidi Lovorka Čoralić, »Prilog poznavanju prisutnosti i djelovanja hrvatskih trgovaca u Mlecima (15.-18. stoljeće)«, *Povijesni prilozi*, 21 (2002), 41–73, te ondje navedenu literaturu. Battitorre se spominje i kao vlasnik geografskih karata u Genevieve Carlton, *Worldly Consumers: The Demand for Maps in Renaissance Italy*, University of Chicago Press, Chicago – London, 2015, 82, 84, 96. Zanimljivo je napomenuti da se u posljednja dva priloga upućuje na bogat inventar Battitorreove kuće u Veneciji koji nam svjedoči o Battitorreovim kulturnim interesima. L. Čoralić, n. dj., 51, piše da se ondje našlo »253 primjerka [knjiga] različitog formata i uveza« te »nekoliko svitaka knjiga ručno uvezanih, čije nam naslove popisivači inventara, na žalost, ne donose«, ali i slike sakralne i svjetovne tematike te portreti Marina Battitorrea, njegove supruge te vjerojatno Miha Monaldija. Sudeći prema G. Carlton, n. dj., 84, isti inventar svjedoči da je Battitorre posjedovao i trideset karata različitih gradova i njihovih okolica. Ne znam kakvu je sudbinu doživjela Battitorreova ostavština, ali bilo bi važno ući joj u trag zbog knjiga i umjetnina koje je sadržavala. Ista autorica u spomenutoj knjizi navodi da se inventar Battitorreove imovine nalazi u Državnom arhivu u Veneciji, u fondu *Giudici di petizion*, serija *Inventari di eredità, tutele, curatele, oppure richiest in causa*, br. 9/344.

¹⁴ *Irene, ovvero della bellezza del signor Michele Monaldi con altri due dialoghi, uno dell'avere e l'altro della metafisica*, in Venetia, presso Francesco Bariletto, 1599, A2r. Posvetna poslanica Marina Battitorrea upućena je Kristini Lorenskoj (Cristina di Lorena), supruzi firentinskog nadvojvode Ferdinanda I. Medicija, a datirana je u Dubrovniku 10. svibnja 1599. U mojem prijevodu: »Nakon što sam odlučio objelodaniti ovo djelo svojeg prečasnog gospodina ujaka, koje je do mene došlo nasljedstvom, smatrao sam korisnim posvetiti ga nekoj velikoj i dostojanstvenoj osobi.«

¹⁵ *Dell'havere, et della metafisica, dialoghi del signor Michele Monaldi*, in Venetia, presso Altobello Salicato, 1599, A2r. Dvama dijalogima prethodi posvetna poslanica Gabra Battitorrea upućena Ivanu Facendi i datirana također u Dubrovniku 10. svibnja 1599. U mojem prijevodu: »Budući da je gospodin Marin, moj brat, morao tiskati vrlo učen dijalog o ljepoti gospodina Miha Monaldija, pokojnog mi ujaka, željan da zadovoljim Vas i usto

Iz posvetnih poslanica *Irene* i dvaju kraćih dijaloga jasno je da su u izdavačkom pothvatu Monaldijevih djela sudjelovali i Marin i Gabro Battitorre, pri čemu je Marinov doprinos ipak bio mnogo veći. On, za razliku od brata Gabra, u svojoj posvetnoj poslanici *Irene* eksplicira da je naslijedio to najveće Monaldijevo djelo. Je li pritom naslijedio i rukopis *Rima* koji je uredio, a Gabro rukopis *Dijaloga o imutku* i *Kratka priručnika iz metafizike* u ovom trenutku može se samo nagađati. Zanimljivo je što Gabro u svojoj posvetnoj poslanici tvrdi da je Marin morao tiskati *Irenu* («Dovendo il signor Marino, mio fratello, dar alle stampe il dottissimo Dialogo della bellezza») zbog učestalih molbi prijatelja i rodbine. O tome svjedoči i Marinovo obraćanje čitateljima u *Ireni*:

Eccovi, giudiciosissimi lettori, il dottissimo Dialogo della bellezza del signor Michele Monaldi, di felice memoria mio zio, da voi con tanta istanza e desiderio dimandato e bramato e or da me, con amorosa violenza usatami da quelli che mi possono comandare, fatto dar alle stampe per beneficio universale e per sodisfar a queglii amici ai quali io niuna cosa né poteva, né doveva mancare benché per alcuni degni rispetti, che qui taccio, desiderava di diferir questa impresa in altro tempo.¹⁶

Nemamo nikakvo svjedočanstvo da je Monaldi svoje nasljednike obvezao da njegova djela objave tiskom, a još manje kako da to učine i kome da posvete svako od djela. Marin u posvetnoj poslanici u *Ireni* jasno kaže da je samostalno odlučio («Avendo io deliberato») objaviti to filozofsko djelo i posvetiti ga Kristini Lorenskoj. Dakako, posvetna poslanica retorički je vrlo konvencionalna vrsta teksta u kojoj se obveza objavljivanja veže uz prethodni nagovor prijatelja i/ili uz potrebu da se djelu pronađe dostojan zaštitnik ili zaštitnica od zlih jezika, najčešće važna svjetovna ili crkvena figura. Valja se stoga zapitati nije li Gabrova izjava o Marinovoj obvezi da objavi ujakova djela tek tipičan potez enkomijastičkog diskurza u posvetnim poslanicama. Da pitanje autorove volje u Monaldijevu slučaju ipak ne bi trebalo zanemariti, pokazuje Marinova posvetna poslanica Cvijeti Zuzorić u *Rimama*:

mnoge druge prijatelje i rodbinu, koji ste me na to toliko nagovarali i molili, pomislio sam da bi bilo prikladno tiskati uz njega i ova druga dva mala dijaloga istog autora o imutku i o metafizici.«

¹⁶ *Irene, ovvero della bellezza*, n. dj. (14), A4r. U mojem prijevodu: »Evo, razumni čitatelji, vrlo učenog *Dijaloga o ljepoti* gospodina Miha Monaldija, pokojnog mi ujaka, koji ste s toliko nestrpljivosti i želje tražili i htjeli, a koji sam ja, zbog srdačne prisile onih koji mi mogu zapovijedati, dao tiskati za opće dobro i da zadovoljim prijatelje, kojima ne mogu niti smijem ništa uskratiti, iako sam zbog određenih razloga, koje ovdje prešućujem, želio odgoditi ovaj pothvat za neki drugi trenutak.«

E perché io come erede di questi scritti del celebre signor Monaldi, e d'ogni altra sua cosa, vengo anche ad esser giudicato erede della sua volontà, si farà chiaro a *Vostra Signoria* che egli oggi, se vivesse e desse alle stampe questa opera, non vorrebbe adornarle la fronte d'altro nome che del vostro.¹⁷

Marin jasno tvrdi da je nasljednik kako ujakovih spisa tako i njegove volje, pa je legitimno zapitati se je li u podlozi njegova izdavačkog pothvata bio i kakav autor-ski nalog koji nam je danas nepoznat ili je riječ tek o laskanju slavnoj Dubrovčanki. O eventualnim Monaldijevim zamislama vezanim uz objavljivanje njegovih djela tiskom, ponešto bi se moglo zaključiti prema kraju Marinove posvetne poslanice Ferdinandu II. Habsburškom u *Ireni* iz 1604. godine:

Dovendo essere ristampata, prencipe invitissimo, la presente opera del signor Michele Monaldi, di bona memoria mio zio, a me per via d'eredità pervenuta, ho deliberato, non senza cagione, dedicarla a *Vostra Altezza Serenissima*, anzi da degni ed importantissimi rispetti persuaso. [...] Oltre a ciò, per rispetto della medesima opera, io era obbligato di fare quel che ho fatto. Conciosiacosa che, trattando ella della bellezza, non poteva ragionevolmente chiamarsi bella quando le fosse mancato in fronte lo splendore del serenissimo nome di *Vostra Altezza*. Il qual compimento e perfettione io, come erede del detto signor Monaldi, era tenuto di procurarle per supplire a quello che egli prevenuto dalla morte non aveva potuto, come avrebbe desiderato, effettuare. E finalmente io doveva anco, per rispetto di gratitudine, procurar un simil patrocino agli scritti di mio zio, che meco tenne ufficio di padre, per assicurarli da tutti i morsi de malevoli.¹⁸

¹⁷ *Rime del sign. Michele Monaldi*, in Venetia, presso Altobello Salicato, 1599, A2v. Monaldijeva pjesnička zbirka posvećena je Cvijeti Zuzorić, a posvetna poslanica Marina Battitorrea datirana je u Veneciji također 10. svibnja 1599. Nije jasno zašto posvetne poslanice u *Ireni*, dvama kraćim dijalozima i *Rimama* sadrže isti datum, ali različito mjesto datiranja. U mojem prijevodu: »A budući da me, kao nasljednika ovih spisa slavnog gospodina Monaldija i svih ostalih njegovih stvari, smatraju i nasljednikom njegove volje, neka bude jasno Vašem Gospodstvu da on ovo djelo, kad bi danas bio živ i tiskao ga, ne bi htio okriti ničijim imenom nego vašim.«

¹⁸ *Irene, ovvero della bellezza, dialogo del signor Michele Monaldi. Di nuovo ristampato, et ricorretto*, in Venetia, presso Altobello Salicato, 1604, A2r–A3v. Posvetnu poslanicu Ferdinandu II. Habsburškom uputio je Marin Battitorre, a datirana je u Veneciji 23. veljače 1604. U mojem prijevodu: »Budući da se, preuzvišeni prinče, mora ponovno tiskati ovo djelo gospodina Miha Monaldija, pokojnog mi ujaka, koje je do mene došlo nasljedstvom, odlučio sam posvetiti ga Vašoj presvijetloj Visosti ne bez razloga, nego potaknut časnim i prevažnim obzirom. [...] Osim toga, s obzirom na samo djelo [*Irena ili dijalog o ljepoti*] morao sam učiniti to što sam učinio jer, budući da ono govori o ljepoti, ne bi ga se moglo smatrati lijepim kad bi mu na čelu nedostajao sjaj presvijetlog imena

Na početku ove posvetne poslanice pojavljuju se dijelovi teksta koji su vrlo slični onima iz posvetne poslanice Kristini Lorenskoj. Unatoč nužnim sadržajnim preinakama zbog promjene adresata posvetne poslanice, struktura i slijed argumenata u dvjema poslanicama vrlo su slični, pa se čini da je Marin za novu poslanicu u *Ireni* tek preobličio onu staru. Formula obveze tiskanja s početka nove poslanice dovodi u pitanje eventualni autorski nalog da se djela moraju objaviti tiskom jer je teško zamisliti da bi Monaldi svoje nećake zadužio i za ponovno tiskanje svojih djela. Marinova obveza proizišla je prije svega iz njegovih osobnih pobuda i želje da se zahvali ujaku s kojim je, sudeći prema posvetnim poslanicama, bio u vrlo bliskom odnosu. U posvetnoj poslanici Kristini Lorenskoj u *Ireni* iz 1599. on izražava želju da poštuje volju svojega ujaka koji se prema njemu odnosio kao otac prema sinu, a u onoj Ferdinandu II. Habsburškom iz 1604. tvrdi da iz zahvalnosti prema ujaku, koji mu je bio kao otac, želi zaštititi njegove spise. Marinu je, dakle, bilo stalo da Monaldijeve spise usavrši, zaštititi i objavi tiskom budući da mu je ujaka u tome spriječila smrt, ali su njegove prave težnje, kao što će postati jasnije, dopirale mnogo dalje.

Na temelju arhivskih dokumenata iz Državnog arhiva u Veneciji moguće je sigurnije pratiti sudbinu Monaldijevih rukopisa i detaljnije rekonstruirati administrativnu proceduru odobravanja knjiga za tisak i cenzuru kojoj su sva djela prije tiskanja morala biti podvrgnuta u Veneciji 16. stoljeća.¹⁹ U fondu *Capi del Consiglio di Dieci*, točnije u serijama *Notatorio. Registri* i *Notatorio. Filze*, čuvaju se dozvole za tisak Glavara Vijeća desetorice (*Capi del Consiglio dei dieci*), potvrde Reformatora Padovanskog sveučilišta (*Riformatori allo Studio di Padova*) i uvjerenja čitatelja, odnosno cenzora, da rukopisna djela nisu protivna vjeri, zakonima ili običajima te da se mogu tiskati. Procedura za tiskanje Monaldijeva opusa prema tim je dokumentima pokrenuta najkasnije u travnju 1599. godine, o čemu svjedoči uvjerenje jednoga od triju čitatelja Monaldijevih rukopisnih djela, odnosno inkvizitorskog povjerenika, datirano 17. travnja 1599. Taj je dokument, zajedno s druga dva sadržajno gotovo jednaka čitateljska uvjerenja, važan zato što donosi informacije o materijalnim karakteristikama triju rukopisnih predložaka Monaldijevih djela te o cenzuri *Irene* i *Rima* koju je provela Sveta inkvizicija. Napominjem da nije riječ o trima rukopisima koji sadrže sva četiri Monaldijeva djela, nego je jedan rukopis sadržavao *Irenu*, drugi dva kraća dijaloga i treći *Rime*, a sva tri čitatelja čitala su svaki od triju rukopisa. Za svaki se od tih rukopisa u

Vaše Visosti; takav dovršetak i savršenstvo morao sam mu priskrbiti kao nasljednik rečenog gospodina Monaldija kako bih nadoknadio ono što on, spriječen smrću, nije mogao, a htio je učiniti. I napokon morao sam, iz zahvalnosti, priskrbiti slično pokroviteljstvo spisima svojeg ujaka, koji mi je bio kao otac, kako bih ih spasio od zlih jezika.«

¹⁹ O tome i za dokumente koji svjedoče o administrativnom procesu prije tiskanja šesnaestostoljetnih knjiga na hrvatskom jeziku u Veneciji vidi Borna Treska, »Čitatelji po zadatku: starija hrvatska književnost i mletački tisak«, *Fluminensia*, 34 (2022), 2, 597–620.

čitateljskim uvjerenjima navodi njegov format, činjenica da je pisan rukom, broj listova te početni i završni redak pojedinog djela, a za *Irenu* i *Rime* i vrlo kratak podatak da su cenzurirani i da je njihovo tiskanje odobreno nakon što su izbačeni podcrtani dijelovi (»levate le cose lineate«).²⁰ Da su *Rime* bile cenzurirane, znali bismo i bez arhivskih dokumenata jer o tome progovara sam tiskar Altobello Salicato u svojem obraćanju čitateljima (*Lo stampatore a' lettori*) u kojem opravdava kvalitetu tiskarskoga posla:

E se una cosa sola non si fosse in qualche parte traversata a questa mia impresa, crederei d'avere in ciò interamente sodisfatto e a me medesimo e al detto signore Battitorre; dico che non avendo voluto l'ufficio della Santissima Inquisitione che si stampino alcune parole come fortuna, destino, fato e altre di questa natura, è bisognato di lasciare alcune spaccature del testo, le quali alla bellezza della detta opera hanno apportato qualche poco di bruttezza e imperfettione. Nulladimeno ad un discreto giudizio, com'è il vostro, che per la sequenza del testo potrà conoscere quali elle siano, poco o nulla importano alla chiarezza del sentimento.²¹

Arhivski dokumenti potvrđuju da je rukopis *Rima* u Salicatovu tiskaru došao već cenzuriran. Zavirimo li u *Rime*, uočiti ćemo cenzurirana mjesta o kojima govori tiskar i doista prema kontekstu moći pretpostaviti koje bi riječi ondje trebale stajati. Primjerice, u sonetu za Ivana Gradića u smrt njegovoga oca u prvom stihu cenzurirana je posljednja riječ: »Qui dove il mio buon Gradi (empio . . .)«. Da je ondje u rukopisu stajala riječ *destino*, jasno je i po pridjevu *empio* s kojim se nadolazeća imenica mora slagati u muškom rodu te po tome što riječ *destino* poštuje metričke zakonitosti soneta, odnosno rimuje se s odgovarajućom riječi *pellegrino* s kraja četvrtoga stiha. S druge strane, iako je iz čitateljskih uvjerenja očito da je i Monaldijeva *Irena* bila cenzurirana, u njoj nećemo pronaći označena cenzurirana mjesta, ali u nekoliko navrata pojavljuje se riječ *fortuna* u značenju slučaja, pa možda cenzura toga djela i nije provedena ili je provedena djelomično. Bilo kako bilo, čitateljska uvjerenja svjedoče da su tri danas nepoznata rukopisa

²⁰ Venecija, Archivio di Stato, *Capi del Consiglio di Dieci, Notatorio. Filze*, br. 14, 17. travnja 1599. Dokument je umetnut u arak reformatorske potvrde za Monaldijeva djela datirane 27. svibnja 1599.

²¹ *Rime*, n. dj. (17), A3r–A3v. U mojem prijevodu: »I da mi u ovom mojem pothvatu na put nije stala jedna stvar, pomislio bih da sam u tome u potpunosti zadovoljio i sebe i spomenutog gospodina Battitorrea. Budući da ured Svete inkvizicije nije želio da se tiskaju riječi poput *sreća*, *sudbina*, *usud* i druge slične, tekst je bilo potrebno ponegdje ostaviti isprekidanim, što je pomalo nanijelo ružnoću i uneredilo ljepotu spomenutog djela. Pa ipak, pronicljivu umu kao što je vaš, što će prema slijedu teksta moći prepoznati koje su to riječi, to malo ili ništa znači za jasnoću smisla.« Za cjelovit tekst tiskarove obavijesti čitateljima vidi **Prilog 1**.

Monaldijevih djela cenzorima predana istovremeno i da je nakana vjerojatno bila da se tiskom objave kao jedna knjiga jer je za sve njih zajedno svaki čitatelj izdao jedinstveno čitateljsko uvjerenje, a ne tri odvojena za svako djelo. Na temelju tih uvjerenja Reformatori Padovanskog sveučilišta 27. svibnja 1599. potvrdili su da djela nisu protivna vjeri, zakonima i običajima te da mogu biti tiskana. Konačno, na temelju te potvrde Glavari Vijeća desetorice 11. lipnja 1599. godine izdali su dozvolu za tisak čitava Monaldijeva opusa.²²

3. Tiskani primjerci Monaldijevih djela

Zahvaljujući navedenim arhivskim dokumentima poznate su vremenske koordinate i glavni akteri procesa prelaska Monaldijevih rukopisa u tiskani oblik. Isto se ne može reći za sačuvane tiskane primjerke Monaldijevih djela, čija je organizacija, cirkulacija i recepcija mnogo nepoznatija i složenija, što dokazuje i bibliografska zbrka o broju izdanja Monaldijevih djela. O tim nepoznanicama najviše se može saznati proučavanjem preživjelih primjeraka Monaldijevih djela i njihovom usporedbom. Trideset tri primjerka, koji se čuvaju u domaćim i svjetskim knjižnicama, svjedoče da je Monaldi krajem 16. i u 17. stoljeću bio poznat ne samo u Dubrovniku i Dalmaciji nego i diljem Italije. Budući da su dijalozi i pjesme tiskani istovremeno u Veneciji, očekivali bismo da su kolali zajedno kao jedinstvena knjiga. Ipak, tek malo manje od polovice preživjelih primjeraka sadrži sva djela, a i onda se primjerci ponekad manje ili više razlikuju u rasporedu pojedinih dijelova. Ima i primjeraka koji sadrže samo Monaldijeva filozofska djela, bez *Rima*, a i onih koji se sastoje isključivo od pojedinačnih djela. U nekim slučajevima u istoj se knjižnici čuvaju dva odvojena primjerka, pri čemu se u jednom nalaze filozofska djela, a u drugom *Rime*, možda odvojena tek nakon što su dospjela u knjižnicu.²³ Postavlja se pitanje kako u takvoj heterogenosti iznaći ono što su braća Battitorre zamislila kao konačan proizvod tiska i koje su sve, osim tržišnih, funkcije koje su mu namijenila. Uzrok neujednačenosti u tiskanoj tradiciji Monaldijevih djela valjalo bi svakako dijelom tražiti u logici tiska i distribucije knjiga u ranom novom vijeku koja nalaže da se tiskana djela ne prodaju kao gotove knjige, nego da se uvezuju naknadno i po želji kupca.

Takvoj raznovrsnosti sigurno je pogodovao način na koji su braća Battitorre zamislila izdanje Monaldijeva opusa 1599. godine. Izdavački pothvat bio je zajednički. Čini se da je Marinova namjera bila izdati samo *Irenu* i *Rime*, a Gabro je, sudeći prema njegovoj posvetnoj poslanici, odlučio da se uz *Irenu* tiskaju i dva kraća dijaloga. Pritom su filozofska djela činila jednu cjelinu jer se na naslov-

²² Venecija, Archivio di Stato, *Capi del Consiglio di Dieci, Notatorio. Registri*, br. 31, 11. lipnja 1599.

²³ Za tablični pregled sačuvanih primjeraka i raspored tekstova u njima vidi **Prilog 2**.

nom listu *Irene* iz 1599. navode sva tri Monaldijeva dijaloga (»*Irene, overo della bellezza. Del signor Michele Monaldi. Con altri due dialoghi; uno dell'havere e l'altro della Metafisica*«) i jer *errata corrige* za *Irenu* dolaze na kraju kazala dvaju kraćih dijaloga, kao što je vidljivo iz rasporeda dijelova od kojih se izdavački pothvat braće Battitorre sastojao:

Irene, overo della bellezza, in Venetia, presso Francesco Bariletto, 1599: naslovni list (A1r), posvetna poslanica Marina Battitorrea Kristini Lorenskoj (A2r–A3v), *A benigni lettori. Marino Battitorre*. (A4r–A4v), *Tavola delle cose più notabili che nel presente Dialogo della bellezza si contengono* (B1r–C4r), deset dijaloga *Irene, overo della bellezza* (A1r–2Z3v);²⁴

²⁴ Svi sveščići u *Ireni* sastoje se od četiriju listova jer je knjiga tiskana u četvrtini (kolacija: A-C⁴, A-2Z4). Valja primijetiti da u sveščiću nakon kazala *Irene*, kada počinje tekst prvoga dijaloga *Irene*, signatura ponovno kreće od A, a započinje i folijacija, koje nema u početnom sveščiću. Napominjem da po svemu izlazi da je *Irenu* tiskao Altobello Salicato, a ne Francesco Bariletti, njegov bliski suradnik, čija je tiskara prešla u Salicatovo vlasništvo tijekom 1599. godine kako tvrdi Arrigo Zink, »*Đuro Körbler, Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka, napose u Kotoru i u Dubrovniku (La poesia italiana del secolo XVI in Dalmazia e particolarmente a Cattaro e a Ragusa)*, in *Rad*, n. 212, Zagabria, Accademia jugoslava, 1916«, *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, 1 (1926), 269. Naime, u Battitorreovu obraćanju čitateljima u *Ireni* iz 1599, prema naslovnom listu izdanog kod Barilettija, i iz 1604, izdanog kod Salicata, koristi se isti polomljeni ilustrirani inicijal e, a u ukrasima se pojavljuje Salicatova tipografska marka. Salicato je tiskao i dva kraća dijaloga, na čijem se kraju nalaze *errata corrige* za *Irenu*. Bilo bi neobično da su braća Battitorre tiskanje dvaju žanrovski jednakih djela, povezanih popisom pogrešaka za jedno djelo koji se nalazi na kraju drugog djela, istodobno organizirala u dvije različite tiskare. Osim naslovnoga lista *Irene* iz 1599. godine, blisku suradnju dvojice tiskara i izdavača potvrđuju i arhivski dokumenti o mletačkom tisku, sačuvani u mletačkom državnom arhivu u već spomenutoj seriji *Notatorio. Filze fonda Capi del Consiglio di Dieci*. Tako se u reformatorskoj potvrdi od 12. srpnja 1599. za Čubranovićevu *Jeđupku*, koju je tiskao Salicato, navodi da je tiskani primjerak toga djela u današnju Marcianu morao odnijeti Bariletti, naveden kao *libraro* (knjižar), ali u tom primjerku nema tragova koji bi upućivali da je bio uključen i u tiskanje *Jeđupke*. Iz formulacije s naslovnog lista *Jeđupke* iz 1599. jasno je da ju je izdao Salicato, ali to ne isključuje mogućnost da ju je Bariletti tiskao. Moguće je da je Salicato bio i izdavač i tiskar, a da je Bariletti u ovom slučaju bio samo knjižar. Spomenimo i Monaldijeva djela, čiji je tiskani primjerak u venecijansku knjižnicu morao odnijeti izvjesni Angelieri. Riječ je o Giorgiu Angelieriju, mletačkom tiskaru i izdavaču, koji je surađivao s Barilettijem te, između ostalog, upravo 1599. godine tiskao komentar sedme knjige Aristotelove *Metafizike* dubrovačkog filozofa Antuna Meda, a to se jasno vidi prema ukrasima u knjizi u koje je upisana amfora, njegova tipografska marka. U tiskanim primjercima Monaldijevih djela njemu nema traga, pa treba pretpostaviti da je knjigu odnio u knjižnicu sv. Marka jer je bio Barilettijev bliski suradnik, a možda i Salicatov nakon što je Barilettijeva tiskara prešla u Salicatovo vlasništvo, ili je pak u ovom slučaju bio knjižar.

Dell'havere, et della metafisica, in Venetia, presso Altobello Salicato, 1599: naslovni list (A1r), posvetna poslanica Gabra Battitorrea Ivanu Facendi (A2r–A2v), *Dialogo dell'havere* (A3r–C2r), *Compendio breve della metafisica* (C2v–D2v), *Tavola delle cose più notabili che ne' dialoghi dell'havere et della metafisica si contengono* (E1r–E1v), *Marino Battitorre a' lettori i errata corrige za Irenu* (E2r);²⁵

Rime, in Venetia, presso Altobello Salicato, 1599: naslovni list (A1r), posvetna poslanica Marina Battitorrea Cvijeti Zuzorić (A2r–A2v), *Lo stampatore a' lettori* (umetak; A3r–A3v) te anonimni sonet u hvalu Monaldija i sonet Viktora Besaljića za Marina Battitorrea (umetak; A4r–A4v), *Rime* (A5r–I1v), *Tavola delle Rime* (I2r–I4r).²⁶

Valja zamijetiti da svako djelo ima svoju naslovnu stranicu i posebnu posvetnu poslanicu, ali i odvojene signature sveščića. To znači da se redosljed djela pri uvezivanju lako mogao mijenjati a da se ne poremeti koherentnost cjeline, ali i da su ona mogla cirkulirati samostalno, kao zasebne knjige, osim dvaju kraćih dijaloga, gdje se na kraju kazala nalaze *errata corrige za Irenu*, ključna veza između tih dvaju, iz tipografske perspektive po svemu ostalom autonomnih, djela. Sudeći prema broju sačuvanih primjeraka koji slijede prethodno navedeni redosljed tekstova, čini se da ga je moguće smatrati kanonskim, odnosno najbližim zamisli izdanja Monaldijevih djela braće Battitorre. S obzirom na to da je riječ o postumnom izdanju, zanimljivo je pitati se koliko se njihovo izdanje razlikuje od eventualnog izdanja koje je za svoja djela zamislio Monaldi te kakvu im je korist ono donijelo. Odgovor na drugo pitanje sugeriraju već naslovni listovi. Naime, među sačuvanim primjercima tiskanima 1599. godine moguće je razlikovati dvije varijante naslovnih listova na temelju heraldičkih bakroreznih ilustracija koje se na njima pojavljuju. Na jednom naslovnim listovima nalazi se grb Kristine Lorenske (**Slika 1**), kojoj je posvećena *Irena*, a on je sastavljen od heraldičkih elemenata

²⁵ Sveščići A–C sadrže po četiri lista, a sveščići D i E po dva lista.

²⁶ Osim prvog, svi sveščići sadrže po četiri lista. U početnom sveščiću listovi A3 i A4 tiskani su odmah nakon što je otisnut tekst *Rima*, što se zaključuje po tome što se tiskar u svojem obraćanju na listu A3 referira na već tiskan cenzurirani tekst *Rima*. Ti su listovi u primjercima koje sam pregledao uživo uvijek otisnuti na tanjem i svjetlijem papiru bez vodenoga znaka. Početni sveščić izvorno se sastojao od četiriju listova, pri čemu su listovi A1 i A2 bili signirani, a druga dva, sukladno tipografskim uzusima da se listovi signiraju do prve polovice sveščića, odnosno uveza, nisu. Novootisnuti list A3 signiran je, list A4 nije. Uvezivanje signiranog lista A3 i nesigniranog lista A4 nakon lista A2 sveščić od četiri lista pretvorilo je u sveščić od šest listova a da se logika obilježavanja signature nije poremetila. U prilog pretpostavci da su listovi A3 i A4 umetnuti ide i činjenica da nisu numerirani, tj. da prekidaju numeraciju prednje strane listova u gornjem desnom kutu koja započinje od naslovnoga lista, na kojemu se broj, logično, ne pojavljuje.

obitelji Medici kojoj je Kristina Lorenska pripadala po braku i od onih lotarinške dinastije kojoj je pripadala po rođenju. Na drugim naslovnim listovima nalazi se grb koji se u bibliografskim opisima Monaldijevih djela definira kao autorov (**Slika 2**), ali za to nisam našao potvrdu. Na tom grbu prikazan je dvodijelni štit, pri čemu se u lijevom dijelu nalaze kula i dva lava koja na nju polažu prednje noge, a u desnom dijelu kosa greda ili vrpca. Takav izbor bakroreznih grbova zanimljiv je jer danas još ne znamo zašto je Marin Battitorre Monaldijevo glavno filozofsko djelo odlučio posvetiti jednoj važnoj pripadnici obitelji Medici. Dakako, Battitorre je kao trgovac bio povezan s drugim domaćim i talijanskim trgovcima, pa i firentinskim. Stoga je odluka da se Monaldijevo glavno filozofsko djelo posveti Kristini Lorenskoj mogla biti motivirana i njegovim osobnim aspiracijama u Italiji.²⁷

4. Pitanje izdanja iz 1604. godine

O takvim aspiracijama mogao bi svjedočiti drugi Battitorreov izdavački pothvat, koji je u domaću literaturu unio nemalu pomutnju. Naime, ondje se često navodi da je Battitorre 1604. objavio drugo izdanje Monaldijevih djela.²⁸ Tobažnje drugo izdanje tiskano u Veneciji kod Altobella Salicata posvećeno je Ferdinandu II. Habsburškom (1578–1637), a na novom naslovnom listu *Irene* donosi se i novi bakrorezni grb, vjerojatno Ferdinanda II. Habsburškog, koji je 1596. postao

²⁷ Dvije varijante naslovnih listova tiskane su istovremeno, 1599. godine. Promotrimo li bolje sačuvane primjerke koji sadrže dva ili više Monaldijevih djela, primijetit ćemo da ima primjeraka u kojima su djela često uvezana zajedno neovisno o tome koji je bakrorezni grb na njihovim naslovnim listovima. Budući da ne postoje razlike u slogu ostatka knjige između primjeraka koji imaju naslovni list s grbom Kristine Lorenske i onih na čijem je naslovnom listu Monaldijev grb, zaključuje se da je riječ o jednom izdanju, ali objavljenom istovremeno u dvama različitim oblicima u kojima je izbor grba na naslovnom listu jedina razlika. Prema Edoardo Barbieri, *Guida al libro antico: conoscere e descrivere il libro tipografico*, Le Monnier Università, Firenze, 2006, 119–121, u slučaju prisutnosti dvaju istovjetnih naslovnih listova koji se, u našem slučaju, razlikuju samo prema bakroreznom grbu, dok je ostatak sloga knjige po svemu jednak, može se govoriti o istovremeno tiskanim oblicima jednoga izdanja (*emissioni contemporanee*). Barbieri smatra da uzrok njihova nastanka valja tražiti u trgovačkim pobudama tiskara i izdavača te da oni često imaju različitu mrežu distribucije, pa i cijenu. Za sličan, ali složeniji primjer u hrvatskoj renesansnoj književnosti vidi rad Ivana Lupića, »Posvetne poslanice u drugom izdanju Držićeve *Tirene* (1607)«, *Filologija*, (67), 2016, 65–98, čiju terminologiju ovdje slijedim.

²⁸ F. Jelašić, n. dj. (5), 13, spominje da je Battitorre 1599. i ponovno 1604. izdao sva Monaldijeva djela. Isto i u Lahorka Plejić Poje, »Monaldi, Miho«, *Leksikon Marina Držića*, Internet, 28. studenoga 2022. Dva izdanja *Rima* navodi Ennio Stipčević, »Kotorski pjesnik Ludovik Paskalić (Lodovico Paschale), Zadranka Martia Grisogono i nekoliko talijanskih renesansnih skladatelja«, *Arti musices*, (43) 2012, 1, 67. Jednako se tvrdi i u najnovijem prikazu Monaldijeva stvaralaštva u M. Monaldi, n. dj. (1), 14.

vojvodom Donje Austrije te u Štajerskoj, Kranjskoj i Koruškoj proveo politiku katoličke obnove. Čini se da je riječ o izdavačkom pothvatu kojim se Battitorre nadao doći pod njegovu zaštitu, o čemu izravno progovara u posvetnoj poslanici. Battitorreova trgovačka snalažljivost i poduzetnost vidljive su i u njegovim radnjama nakon Monaldijeve smrti kad se, prema Bacotichu, preselio u Veneciju, a onda u Goriziju, gdje je kupio grofovski naslov. Ferdinand II. Habsburški proglasio ga je svojim »cavaliere aurato, conte palatino e consigliere della zecca di Graz«, a o njegovoj prisutnosti u kulturnim krugovima prvog desetljeća 17. stoljeća svjedoče dvije posvetne poslanice i nekoliko pjesama.²⁹ Naime, dosad je, još od Serafina Marije Crijevića, bilo poznato da je u siječnju 1608. godine Pietro Petracci Battitorreu posvetio *Le Muse sacre*, antologiju talijanskog nabožnog pjesništva s kraja 16. i s početka 17. stoljeća, ali nije primijećeno da se nakon posvetne poslanice toga djela nalaze i dvije Petraccijeve pohvalničke pjesme za Battitorrea te da je Battitorreu samo nekoliko mjeseci ranije, u rujnu 1607. godine, tiskar Giovanni Battista Ciotti iz Siene posvetio prijevod na talijanski jezik djela *Manuale di pie, et divote preghiere* španjolskog isusovca Pedra Ribadeneire.³⁰ Isto tako nije primijećeno da je Battitorre bio mnogo plodniji pjesnik nego što se dosad mislilo te da je pisao i na talijanskom.³¹ Godine 1608. u Veneciji, kod istog Ciottija iz Siene, u knjizi *Dialoghi dello eccellentissimo signor Gio. Battista Clario* nakon posvetne poslanice Ulricu Liberu, bliskom suradniku nadvojvode Ferdinanda, tiskana su dva Battitorreova pohvalnička soneta na talijanskom, jedan za spomenutog Ulrica i jedan za Giovan Battistu Clarija. Ta nam knjiga pruža uvid u Battitorreove izdavačke aktivnosti nakon tiskanja Čubranovićeve *Jedupke* i Monaldijevih djela. Naime, na početku Clarijevih dijaloga, osim Battitorreovih pjesama, tiskane su pohvalnice Francesca Contarinija, već spomenutog Pietra Petraccija te tri anonimne pjesme. Posebno je zanimljiv Petraccijev sonet upućen Battitorreu. U naslovu toga soneta, osim Battitorreovih titula, navodi se da je tiskanje Clarijeva djela u potpunosti Battitorreova zasluga (»Al molto illustre sig. il sig. Marino Battitorre [...] c'ha fatto stampar li seguenti Dialoghi«).³² Kako je došlo do toga opisuje nam tiskar Ciotti u svojem obraćanju čitateljima:

²⁹ Arnolfo Bacotich, »Rimatori dalmati nel Cinquecento«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 21, 125 (1936), 180.

³⁰ S. M. Crijević, n. dj. (6), 375; Pedro de Ribadeneira, *Manuale di pie, et divote preghiere; per tutti li giorni et festività dell'anno*, in Venetia, appresso Gio. Battista Ciotti, 1607.

³¹ N. Beritić, n. dj. (13), navodi da je »jedina dosad poznata Marova latinska pjesma štampana [...] u drugom krakovskom izdanju brošure *De illustribus familiis* Didaka Pira, posvećenom Tomi Nataliću Budislaviću u povodu njegova prijema u redove poljskog plemstva« te da je on »u drugom izdanju Monaldijevih djela iz 1604. [...] najavio i jednu svoju raspravu na latinskom jeziku protiv laži 'bezočnih heretika i Grka'«.

³² *Dialoghi dello eccellentissimo signor Gio. Battista Clario*, in Venetia, appresso Gio. Battista Ciotti Senese, 1608, *6v.

Avendomi, benignissimi lettori, il signor Marino Battitorre fatto veder un dì per sua gratia i seguenti Dialoghi del dottissimo signor Gio. Battista Clario, protomedico della Stiria [...], ho giudicato esser ben fatto per beneficio e commodo universale di dovergli dar alle stampe [...]. Onde con licenza d'esso signor Battitorre ho posto ad effetto il detto mio pensiero.³³

Ta su svjedočanstva vrlo važna jer nam pružaju uvid u krug ljudi u kojem se Battitorre kretao u prvom desetljeću 17. stoljeća. Clario je također bio figura vrlo bliska Ferdinandu II. Habsburškom te je boravio u Grazu i u Štajerskoj ostvarivši vjerojatno kontakt s Battitorreom.³⁴ U tom smislu, odluka da se bakrorezni grbovi iz 1599. zamijene 1604. godine bakroreznim grbom Ferdinanda II. Habsburškog na naslovnom listu *Irene* vjerojatno je bila potaknuta odavanjem počasti važnom europskom vladaru i osobnim interesima.

No izdanje iz 1604. godine ne može se doista smatrati novim izdanjem, nego tek novim pakiranjem izdanja iz 1599, koje očito nije bilo rasprodano. Način na koji je izvedeno to izvanjsko osvježanje izdanja iz 1599. i njegovo prikazivanje kao da je riječ o sasvim novom izdanju zbunio je dosadašnje proučavatelje Monaldija.³⁵ Tako Kukuljević u svojim *Pjesnicima hrvatskim XVI. vijeka* navodi tobožnje

³³ Isto, *7rv. U mojem prijevodu: »Ljubazni čitatelji, budući da mi je gospodin Marin Battitorre svojom naklonošću jednoga dana pokazao ove Dijaloge vrlo učenoga gospodina Giovan Battiste Clarija, glavnog liječnika Štajerske [...], učinilo mi se da bi ih zbog opće koristi i ugone trebalo tiskati [...]. Stoga sam s dopuštenjem gospodina Battitorrea odlučio ostvariti svoj naum.«

³⁴ Luigi Firpo, »Clario, Giovan Battista«, *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 26, 1982, 138–141.

³⁵ I dok je s obzirom na dosadašnju neproučenost tiskane tradicije Monaldijevih djela razumljivo što su raniji proučavatelji govorili o dvama izdanjima, čudi što se upravo u radovima Ljerke Schiffler-Premec, dosad najvažnije proučavateljice Monaldijeva opusa, nailazi na najviše bibliografskih nepreciznosti. Tako se u Lj. Šifler-Premec, n. dj. (5), 31–32, kao godina prvog izdanja Monaldijevih djela, te kao godina kad je napisana jedna od triju posvetnih poslanica, navodi 1590. umjesto 1599. U istom radu, str. 35, bilj. 3, navodi se da je korišteno drugo izdanje Monaldijevih djela u kojemu je *Ireni* pridodan *Kratak priručnik iz metafizike* tiskan 1599. u Veneciji. I za *Dijalog o imutku* u tom radu, str. 38, bilj. 10, tvrdi se da je tiskan 1604. U Lj. Schiffler-Premec, n. dj. (2), ispravljena je godina prvoga izdanja, ali ne i godina jedne od posveta, te navod o *Kratku priručniku iz metafizike* koji se sada citira iz primjerka iz 1604. Kako god, iz ovoga je jasno da se Schiffler-Premec u svojem radu morala koristiti primjerkom iz 1604. godine koji ju je svojim materijalnim karakteristikama mogao zbuniti, posebno ako nije konzultirala druge primjerke. Napokon, Rafo Bogišić, »Akademija 'Složnih' ('dei Concordi') u Dubrovniku 16. stoljeća«, *Croatica*, 17 (1986), 24–25, 57, također navodi 1590. kao godinu izdanja *Rima*, što ponavlja i I. Cavallini, n. dj. (5), 217, 219. Što se tiče *Rima*, u Milica Popović, *Ogledi i studije o renesansnoj poeziji*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1991, 76, navodi se da se Monaldijeve pjesme citiraju prema izdanju iz 1604. godine, pa se autorica

izdanje *Rima* iz 1604. citirajući iz njega Monaldijeve pjesme. Pišući to bibliografsko djelo Kukuljević se, među ostalim, vjerojatno služio i svojim primjerkom Monaldijevih djela koji se danas čuva u Knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu pod signaturom 7.201-R. U tom primjerku, čiji je meki papirnati uvez novijega postanja, sačuvana su sva tri dijela Monaldijevih djela, i to kanonskim redosljedom. Na naslovnom listu *Irene* donosi se podatak da je tiskana 1604. godine u Veneciji kod Salicata, dok u drugim dvama djelima, dijalozima i *Rimama*, nedostaju i naslovni listovi i posvetne poslanice, što je Kukuljevića navelo da pomisli da su i ta djela tiskana 1604. godine. Međutim, usporedbom različitih primjeraka i preciznom bibliografskom analizom može se ustanoviti da nije tako, a da ni *Irena* nije doživjela drugo izdanje 1604. godine. Dakle, nije riječ o dvama izdanjima, već o jednom, čiji je neodređeni broj primjeraka 1604. godine osvježen novim naslovnim listom i novom posvetnom poslanicom i kao takav stavljen u optjecaj.³⁶

Početni sveščić ključan je za shvaćanje Battitorreova izdavačkoga pothvata iz 1604. godine. Taj sveščić sastavljen je od četiriju listova, odnosno osam stranica. Na listu A1r nalazi se naslovnica *Irene* s grbom Ferdinanda II. Habsburškog, zatim na listovima A2r–A3v slijedi poduža Battitorreova posveta tom vladaru, a na listu A4rv nalazi se Battitorreovo obraćanje čitateljima. Upravo je ono posljednji tekst prvoga sveščića *Irene* i u primjercima iz 1599. i u primjercima iz 1604. Usporedba je pokazala da je u svima tekst Battitorreova obraćanja sadržajno istovjetan te da su razlike samo formalne, odnosno tipografske. Taj je tekst u primjercima iz 1604. sigurno proizišao iz novog sloga, odnosno ponovno je složen, što zaključujem, osim prema tome što je u tekstu iz 1604. godine Battitorreovo ime tiskano većim slovima i proteže se od lijevog do desnog ruba sloga, dok u tekstu iz 1599. zauzima manji prostor, i na temelju pomaka određenih slova, zamjena slova, prisutnosti različitih tipova istog slova, razlika u interpunkciji i drugog (**Slike 3 i 4**).³⁷ Zbog toga se jasno zaključuje da je Battitorreovo obraćanje čitateljima ponovno tiskano 1604. godine, i to prema predlošku iz 1599. godine uz minimalne tipografske razlike, vjerojatno sa željom da ga u svemu oponaša, odnosno da se oblikuje nešto poput pretiska. Razlog je takva postupanja jasan. Kako bi imao novi naslovni list i novu posvetnu poslanicu, tiskar je morao ponovno složiti čitav arak, odnosno

vjerojatno koristila primjerkom u kojem su uvezani *Dijalog o ljepoti* s naslovnim listom iz 1604. godine te druga dva dijaloga i *Rime* bez naslovnih listova i posvetnih poslanica. O takvim primjercima bit će riječi poslije. Naposljetku, nepreciznosti se pojavljuju i onda kad ih se ne bi očekivalo, kao što je to u mrežnom izdanju *Hrvatske enciklopedije*, gdje se pod fotografijom naslovnoga lista *Irene ili o ljepoti* iz 1604. kao godina tiska navodi 1599.

³⁶ Prema E. Barbieri, n. dj. (27), 121–127, riječ je o oblicima jednoga izdanja tiskanim nekoliko godina nakon godine kada je ono objavljeno (*emissioni non contemporanee*). Kod nas o tome piše I. Lupić, n. dj. (27), a posebno vidi str. 82–83 te bilj. 60.

³⁷ Za tablični pregled nekih od tih razlika vidi **Prilog 3**.

R I M E

D E L

SIGN. MICHELE
M O N A L D I.

ALLA MOLTO ILLVSTRE
S I G N O R A,
LA SIGNORA FIORE ZVZZERI
P E S C I O N I.

C O N P R I V I L E G I.

Con licenza de' Superiori.

IN VENETIA. Presso Altobello Salicato.

M D I C.

R I M E

D E L

SIGN. MICHELE
M O N A L D I.

ALLA MOLTO ILLVSTRE
S I G N O R A,
LA SIGNORA FIORE ZVZZERI
P E S C I O N I.

C O N P R I V I L E G I.

Con licenza de' Superiori.

IN VENETIA. Presso Altobello Salicato.

M D I C.

Slika 1. Naslovni list *Rima* (1599; primjerak br. 33 u **Prilogu 2**) s bakroreznim grbom Kristine Lorenske. Su concessione del Ministero della Cultura / Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.

Zabranjeno je reproduciranje ili umnažanje slike.

Slika 2. Naslovni list *Rima* (1599; primjerak br. 1 u **Prilogu 2**) s bakroreznim grbom Miha Monaldija.

A BENIGNI LETTORI.

MARINO BATTITORRE.

HCCOVI, giudicioffimi Lettori, il dottiffimo Dialogo della bellezza del Sign. MICHELE MONALDI, di felice memoria, mio Zio, da voi con tanta instanza, & desiderio dimandato & bramato; & hor da me, con amorosa violenza vfatami da quelli, che mi possono comandare, fatto dar alle stampe per beneficio vniuersale, & per sodisfar a quegli amici, a quali io niuna cosa nè poteua, nè doueua mancare; benchè per alcuni degni rispetti, che qui taccio, desideraua di differir questa impresa in altro tempo. Gradite dunque, pregoui, l'opera mia, & con lieta fronte abbracciate il presente libro, come merita la sua bellezza, la quale leggendo scooger potrete, che in esso quasi visibilmente vederete la bellezza di tutte le cose dell'vniuerso, la natura della gratia, l'essenza, & gli effetti dell'amore, ma specialmente l'humana bellezza, la quale hauendo contemplato, & dalla cara & dilettuol sua lettione conosciuto & compreso, passerete di grado in grado alla bellezza delle

VIRTU

A BENIGNI LETTORI.

MARINO BATTITORRE.

HCCOVI, giudicioffimi Lettori, il dottiffimo Dialogo della bellezza del Sign. MICHELE MONALDI, di felice memoria, mio Zio, da voi con tanta instanza, & desiderio dimandato & bramato; & hor da me, con amorosa violenza vfatami da quelli, che mi possono comandare, fatto dar alle stampe per beneficio vniuersale, & per sodisfar a quegli amici, a quali io niuna cosa nè poteua, nè doueua mancare; benchè per alcuni degni rispetti, che qui taccio, desideraua di differir questa impresa in altro tempo. Gradite dunque, pregoui, l'opera mia, & con lieta fronte abbracciate il presente libro, come merita la sua bellezza, la quale leggendo scooger potrete, che in esso quasi visibilmente vederete la bellezza di tutte le cose dell'vniuerso, la natura della gratia, l'essenza, & gli effetti dell'amore, ma specialmente l'humana bellezza, la quale hauendo contemplato, & dalla cara & dilettuol sua lettione conosciuto & compreso, passerete di grado in grado alla bellezza delle

VIRTU

Slika 3. *A benigni lettori* Marina Battitorrea iz Irene (1599, list A4r; primjerak br. 8 u **Prilogu 2**; vidi **Prilogu 3**). Su concessione del Ministero della Cultura. Zabranjeno je reproduciranje ili umnažanje slike.

Slika 4. *A benigni lettori* Marina Battitorrea iz Irene (1604, list A4r; primjerak br. 14 u **Prilogu 2**).

R I M E

Risposta del Cavalier Ragnina.

*S E jouente neçiam, che le cose ime
A l'altre zsa Real quà giu conduce
... che del mondo e guida, e duce,
Et hor mal' a altrui, Et hor opprime.
Perche MONALDI voi, che tra le prime
Alme sedete, in cui virtù riluce;
Non sperate, che'l cor seluaggio, e truce,
De la degna di voi pietà s'imprime?
Non si ferge per proua, e mira, e vede,
Che gli agghiacciati flaggi, e gorgbi, e riu
Si fruggon quando il dì lungo a noi riede:
Pregando, amando in voi speme s'auuiui
D'hauer la desfata vn di mercede
Da gli occhi, c'hor ti son sì crudi, e schini.*

Il Signor Nicolò di Primo, Al Monaldi.

*QV AN D'io penso, MONALDI, al uuer frate
A le speranze, a la fortuna, e morte
Del buon GIORGIRIO; mi rallegro forte,
Che noi lasciando, al cielo diriz'zò tate.
Ma d'altra parte gran dolor m'assale,
Che quando le sue fide, e degne scorte
Gli mostrar la più bella, e lieta sorte
Di morte lo percosse il crudo strade.
E certo troppo presso il rio
Lo suelse; che s'al fior giugnessa il frutto,
Fuca di mille honor ricca la terra.
Ma a sperner non può già del suo diuino
V'hor la chiara fama; onde per tutto
Vuerà sempre, benchè ei sia sotterra.*

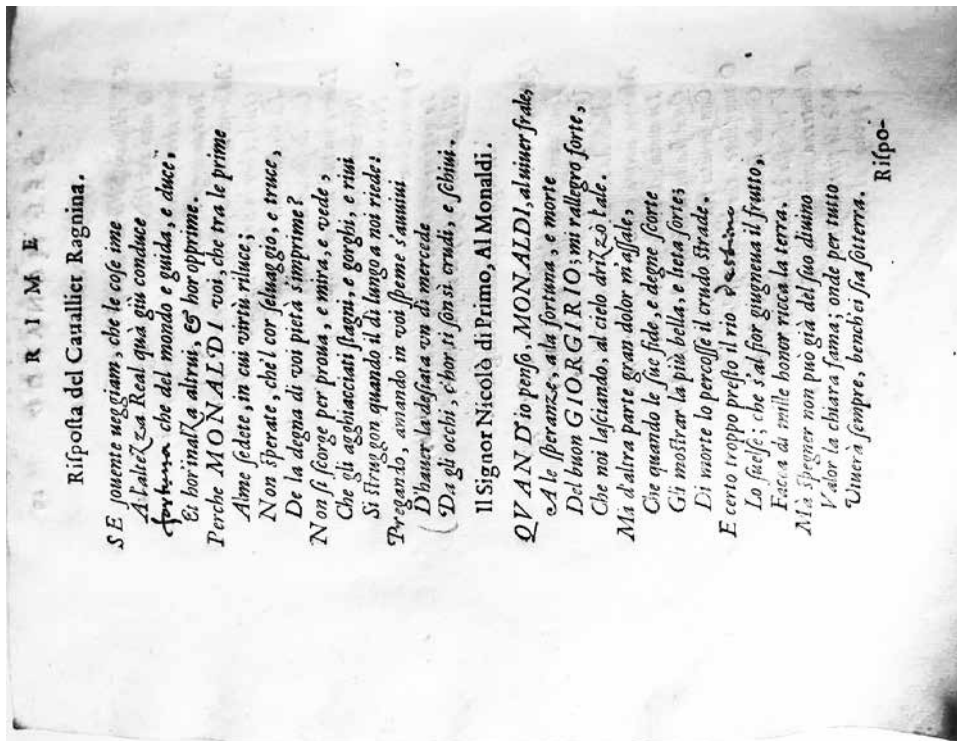
Rispo-

Slika 5. Dva cenzurirana mjesta u *Rimama* (1599, list E4v; primjerak br. 8 u **Prilogu 2**). Su concessione del Ministero della Cultura. Zabranjeno je reproduciranje ili umnažanje slike.

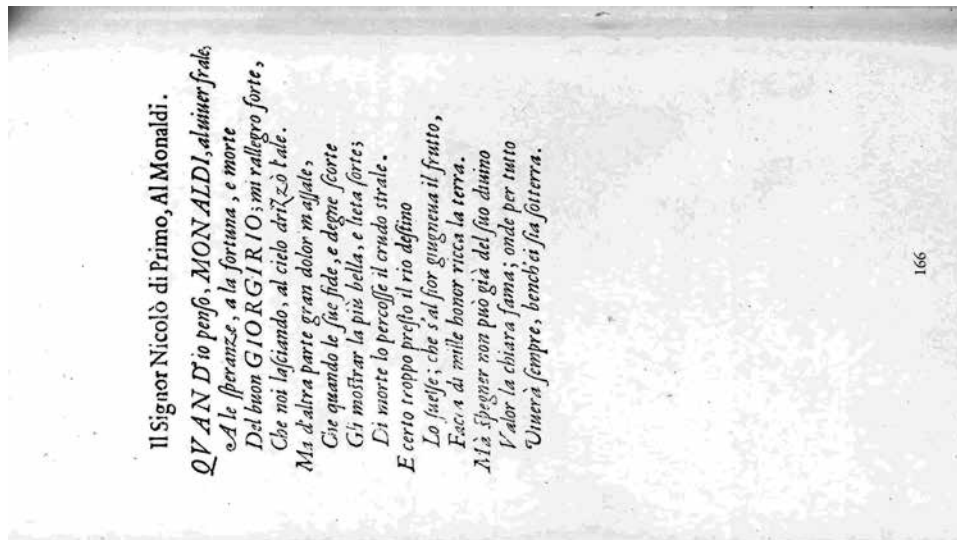
Risposta del Cavalier Ragnina.

*S E jouente neçiam, che le cose ime
A l'altre zsa Real quà giu conduce
Fortuna che del mondo e guida, e duce,
Et hor mal' a altrui, Et hor opprime.
Perche MONALDI voi, che tra le prime
Alme sedete, in cui virtù riluce;
Non sperate, che'l cor seluaggio, e truce,
De la degna di voi pietà s'imprime?
Non si ferge per proua, e mira, e vede,
Che gli agghiacciati flaggi, e gorgbi, e riu
Si fruggon quando il dì lungo a noi riede:
Pregando, amando in voi speme s'auuiui
D'hauer la desfata vn di mercede
Da gli occhi, c'hor ti son sì crudi, e schini.*

Slika 6. Grafički nadopunjeno cenzurirano mjesto u Maticinu pretisku, str. 164. U odnosu prema **Slici 5** vidljivo je da su u Maticinu pretisku dva soneta izrezivana za dvije odvojene stranice.

Slika 7. Dva rukom nadopunjena cenzurirana mjesta u Rimama u Akademijinu primjerku (1599, list E4v; primjerak br. 19 u Prilog 2).

Slika 8. Razlike u otisku st u izvornom tekstu i dodanim riječima u Matičinu pretisku, str. 166.

čitav prvi sveščić kojemu naslovni list i posvetna poslanica pripadaju. Takav je postupak svakako bio jednostavniji nego da se iz otiska iz 1599. izrezivao list A4 pa uvezivao u knjigu na mjesto praznog dijela nanovo tiskanog arka. Tako kompletiran novi početni sveščić *Irene* bilo je onda lako dodati drugim sveščićima tiskanim 1599. godine i pod tobožnjim izdanjem iz 1604. godine zapravo prodavati izdanje iz 1599. godine s novim početnim sveščićem.³⁸

Osim u prvom sveščiću, slog primjeraka iz 1599. i slog primjeraka iz 1604. ni po čemu se ne razlikuju iako bi se prema naslovnom listu *Irene* iz 1604. godine moglo zaključiti da razlika ima još. Naime, na tom se listu navodi: »Irene, overo della bellezza, dialogo del signor Michele Monaldi. Di nuovo ristampato, et ricorretto.« To bi značilo da je *Irena* iz 1599. ponovno otisnuta i da su u njoj ispravljene tiskarske pogreške, i to slijedeći vjerojatno *errata corrige* Marina Battitorrea s navodima gotovo svih tiskarskih pogrešaka u *Ireni* te s njihovim ispravicima koja se nalaze na listu E2r. Uspoređujući, međutim, *errata corrige* iz 1599. i tekst *Irene* s naslovnim listom iz 1604. godine može se ustanoviti da u samom tekstu nije ispravljena nijedna tiskarska pogreška. Da to djelo nije ponovno otisnuto, dokazuje i tiskarska pogreška u osmom dijalogu na listu 2M3r gdje u zaglavlju tekući naslov glasi »DIALOGO ATTOVO« umjesto »DIALOGO OTTAVO«. Krajnje je nevjerojatno da bi se ista tiskarska pogreška na istome mjestu potkrala slagaru i 1604. godine. Također, slično bi se moglo reći i za pogrešnu numeraciju listova D2r i D4r u *Rimama* koja bi u hipotetičkom ispravljenom drugom izdanju sigurno bila popravljena.

Da je Battitorreova namjera bilo osvježavanje primjeraka iz 1599. kako bi se rasprodali, potvrđuje i činjenica da u gotovo svim primjercima, u kojima je *Irena* s početnim sveščićem iz 1604. godine uvezana s drugim Monaldijevim djelima, nedostaju naslovni listovi i posvetne poslanice za druga dva dijaloga te za *Rime*.³⁹ Tako je, naprimjer, u primjerku iz Sveučilišne knjižnice u Rijeci koji sadrži sve tri bibliografske jedinice Monaldijevih djela, i to kanonskim redoslijedom. Početni naslovni list je onaj *Dijaloga o ljepoti* iz 1604, dok druga dva naslovna lista nedostaju. U tom se primjerku, međutim, jasno vidi da su prva dva lista početnih sveščića *Dijaloga o imutku* i *Rima*, na kojima se nalaze naslovnice i posvetne poslanice koje kao godinu tiska navode 1599, odrezana, a preostali dio sveščića u slučaju *Dijaloga o imutku* uvezan je uz sveščić koji mu prethodi, tj. 2Z, posljednji sveščić *Irene*, a u slučaju *Rima* nakon kazala *Dijaloga o imutku* kao što bi bilo i da prva dva lista nisu odrezana.⁴⁰ U većini primjeraka takva je manipulacija neprimjetna, jer iz uveza ne vire ostaci odrezanih listova, ali svakako svjedoči o

³⁸ Takva praksa nije bila neobična, za što vidi I. Lupić, n. dj. (27), posebno bilj. 60, u kojoj se navode i drugi takvi primjeri hrvatskih knjiga.

³⁹ Riječ je o primjercima br. 16, 17, 18, 19 i 20 u **Prilogu 2**.

⁴⁰ Naslovni listovi i listovi s posvetnim poslasticama odrezani su, ali tako da su ostaci tih listova upotrijebljeni kao svojevrsne kolijevke u koje su umetnuti susjedni sveščići i

želji da se prikrije činjenica da je djelo koje se nudi 1604. godine zapravo tiskano i već izdano 1599. godine. No to se očito nije dosljedno učinilo sa svim primjercima jer nalazimo tri primjerka Monaldijevih djela u kojima se *Irena* s naslovnim listom i posvetom iz 1604. uvezuje s dvama kraćim dijalozima i *Rimama* čiji naslovnici listovi i posvetne poslanice iz 1599. nisu odrezani.⁴¹

5. Drugo izdanje *Rima* iz 1783. godine

Monaldijeve *Rime* doživjele su, dakle, samo jedno izdanje, kojemu je 1604. dan novi, samo izvana osvježeni oblik, prije nego što ih je 1783. godine u Dubrovniku ponovno izdao Carlo Antonio Occhi zajedno s Bobaljevičevim pjesmama na talijanskom.⁴² U početnom obraćanju čitateljima Occhi obrazlaže svoju odluku da tiska upravo Bobaljevičeve i Monaldijeve pjesme:

Le Rime del nobile uomo *signor* Savino de Bobali Sordo e del *signor* Michele Monaldi meritavano di rivedere la luce in una nuova impressione e a me principalmente apparteneva formarla. La rarità degli esemplari della prima edizione le rendeva ricercatissime dagli ammiratori di questi illustri poeti; né conveniva che la mia nuova stamperia in Ragusa lasciasse desiderare più a lungo le produzioni di due celebratissimi Ragusei.⁴³

Kad je o Bobaljeviću riječ, Occhi se za novo izdanje njegove talijanske pjesničke zbirke poslužio primjerkom iz knjižnice obitelji Bassegli (Basiljević).⁴⁴ Njihova

time se pri uzevu postigla jedinstvenost knjige. Zahvaljujem Ivanu Lupiću što je na moju molbu proučio riječki primjerak i ustupio mi fotografije.

⁴¹ To su primjerci br. 13, 14 i 15 u **Prilogu 2**.

⁴² To je izdanje prva knjiga koju je Occhi tiskao u Dubrovniku, a na njezinu kraju nalazi se tiskarova obavijest čitateljima u kojoj se najavljuje skori dovršetak rukopisne zbirke najboljih ilirskih pjesnika i objavljivanje manifesta s popisom djela i autora uključenih u tu zbirku. Kako je ustanovio Ivan Lupić, riječ je o rukopisnoj zbirci Petra Bašića, danas najvećim dijelom u Londonu, o čemu više u Lupićevu ogledu »Arthur Evans and the Illyrian Parnassus«, *Dubrovnik Annals*, 25 (2021), 149–188.

⁴³ *Rime del nobile uomo s. Savino de Bobali Sordo e del signore Michele Monaldi dedicate all' eccelso Senato della Repubblica di Ragusa*, Carlo Antonio Occhi, Ragusa, 1783, XV. U mojem prijevodu: »*Rime* plemenitoga gospodina Saba Bobaljevića Glušca i gospodina Miha Monaldija zaslužile su da novim otiskom ponovno ugledaju svjetlo dana, a upravo je mene dopao zadatak da ga složim. Rijetkost primjeraka prvoga izdanja učinila ih je vrlo traženima među obožavateljima tih slavni pjesnika; nije se pristojalo da moja nova tiskara u Dubrovniku još dugo ostavi neutaženom žudnju za djelima dvojice veoma slavljanih Dubrovčana.«

⁴⁴ Žarko Muljačić, »O prvoj dubrovačkoj tiskari«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 4–5 (1956), 588.

ostavština danas se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku, ali spomenuti primjerak nalazi se u dubrovačkoj Znanstvenoj knjižnici pod signaturom R-60. Da je primjerak pripadao toj obitelji, svjedoči zapis »Ex libris Jacobi de Basilio« na naslovnom listu knjige. Zanimljivo je spomenuti da je Jakov Basiljević poblizje pratio Occhijeve predradnje za otvaranje tiskare u Dubrovniku, o čemu nam svjedoče njegova pisma sačuvana u spomenutoj obiteljskoj ostavštini.⁴⁵ Što se tiče tiskanog predloška Monaldijevih *Rima*, Occhi je vjerojatno iskoristio primjerak iz 1599. koji se također čuva u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku, i to pod signaturom R-II-241 (br. 1 u **Prilogu 2**). Zahvaljujući starom rukopisnom zapisu na naslovnom listu znamo da je taj primjerak pripadao dubrovačkom Isusovačkom kolegiju, a kasnije prešao u staru Učiteljsku biblioteku u Kraljevskoj realnoj gimnaziji u Dubrovniku, što se razaznaje prema pečatu te ustanove s naslovnoga lista. Da se Occhijeva tiskara poslužila baš tim primjerkom, dokazuju otisci prstiju umazanih crnom tintom uočljivi u početnim, središnjim i završnim dijelovima *Rima*, uglavnom raspoređeni po vanjskim marginama (vidi donju marginu na **Slici 2**).

6. Treće izdanje *Rima* iz 2020. godine

Drugo izdanje Monaldijevih *Rima* nije bitno samo za njihovu recepciju u 18. stoljeću nego i za razumijevanje odnosa prema starim pjesničkim tekstovima pri njihovu priređivanju u novije vrijeme, ponajprije zato što su u njemu razriješena cenzurirana mjesta iz prvog izdanja koja su problematična u najnovijem, trećem izdanju. To je treće izdanje za Maticu hrvatsku priredio Tonko Maroević 2020. godine. U njemu se, nakon Maroevićeve uvodne studije, donose Monaldijeve pjesme tako da se na lijevoj stranici nalazi po jedna pjesma u talijanskom izvorniku, koji je premontirani faksimil izdanja iz 1599. godine, a na desnoj prepjev. Premontiranost faksimila očituje se u tome što on ne slijedi *mise en page* talijanskoga izvornika, nego na lijevoj stranici uvijek donosi samo jednu pjesmu, grafički izrezanu i tako odvojenu od ostatka stranice na kojoj se nalaze drugi sastavci. Iz takvog faksimila, koji ne reproducira vjerno izgled talijanskog izvornika, ne može se razlučiti kako su pjesme doista raspoređene u izvorniku. Naposljetku, na kraju knjige nalaze se interpretacijske napomene uz pojedine pjesničke sastavke. Matičin je izdavački pothvat svakako hvalevrijedan jer se stari hrvatski pisci rijetko ponovno izdaju, a još se rjeđe izdaju njihova djela na talijanskom jeziku uz prijevod ili prepjev.⁴⁶ Ovo izdanje također je važno jer Maroevićeva studija predstavlja simbolički zaokret u kritičkoj recepciji Monaldijevih *Rima* tako što ih kontekstualizira u višejezičnu

⁴⁵ Isto, 586.

⁴⁶ Manji izbor iz Monaldijevih *Rima* Maroević je prepjevao i objavio već u časopisu Dubrovnik 1997. godine, za što vidi Miho Monaldi, »Rime / Rime«, *Dubrovnik*, 7, 4 (1997), 298–321.

renesansnu književnu kulturu i zalaže se za revalorizaciju Monaldijeva opusa prema normativnim očekivanjima renesansne poetike, a ne prema esteticističkim sudovima kao u dosadašnjim istraživanjima.⁴⁷ Maroevićevo izlaganje nije međutim uvijek posve koherentno. Iako autor priznaje višejezični karakter domaće renesansne književne kulture, pisanje na talijanskom mjestimično se u njegovoj studiji doima stranim elementom zbog čijeg se proučavanja kritičar osjeća dužnim opravdati. Tako nagoviješta već početni pasus uvodne studije koji ovdje donosim u cijelosti:

Premda je sav korpus stihova i čitav niz teorijskih radova sročio i sastavio isključivo na talijanskom jeziku, Miho (Michele) Monaldi je u rodnom Dubrovniku ostavio iznimno dubok trag. Svojim je djelom obilno zadužio znanost i pismenost jadranskoga bazena te zaslužio trajan spomen u povijesnim tokovima i duhovnim previranjima hrvatske kulture. Lagali bismo kad bismo ustvrdili kako njegovo pisanje na stranom jeziku, to jest na jeziku koji se izdvaja iz dominantne književne prakse sredine u kojoj je djelovao, ne predstavlja stanoviti hendikep u nacionalnoj nam recepciji, ali bilo bi sasvim pogrešno previđati kako je talijanski jezik, u razdoblju Monaldijeva djelovanja, bio i u dubrovačkoj sredini sredstvom gotovo svakodnevne komunikacije, a pritom, na razini znanstvenoga diskursa i trgovačke razmjene, dobrodošlim posrednikom u međunarodnom saobraćanju. Uz još uvijek djelatan i živ latinski službenih akata i crkvenih obreda, talijanski se jezik u renesansnoj i baroknoj europskoj kulturi nametnuo također kao legitiman uz idiom starih Rimljana, a sretna je i dobrodošla okolnost i to što je Dubrovnik više nego ravnopravno sudjelovao u takvoj eruditskoj višejezičnosti, trojezičnosti, njegujući uz vlastiti, domaći govor i jezike internacionalne pismenosti.⁴⁸

Iako Maroević u potpunosti priznaje višejezičnost dubrovačke renesansne kulture, u kojoj je hrvatski bio glavni medij književne komunikacije, takav stav istovremeno dovodi u pitanje već na samom početku studije tvrdeći da je Monaldi doprinio dubrovačkoj kulturi ne *zato što* je pisao na talijanskom nego *unatoč* tomu što nije pisao na hrvatskom jeziku. Umanjivanje vrijednosti književnoga stvaralaštva na talijanskom u usporedbi s onim na hrvatskom jeziku uočljivo je i u nastavku, gdje se žali što Monaldi nije pisao na hrvatskom *poput* drugih do-

⁴⁷ S iznimkom radova Milice Popović, koja je kao talijanistica svoje prosudbe o Monaldiju utemeljila i na intelektualnim kontaktima između Monaldija i talijanskih pjesnika, za što vidi M. Popović, n. dj. (35), 74–87. Njezin pristup dubrovačkom renesansnom pjesništvu na talijanskom jeziku kao pozitivan primjer istaknuo je već F. Čale, n. dj. (4), 21–22. U Čalinu dosad nenadmašenu studiju o Bobaljeviću ugledao se i Maroević, koji je Čali posvetio svoju uvodnu studiju o Monaldiju.

⁴⁸ M. Monaldi, n. dj. (1), 5–6.

maćih pjesnika iako je »u svojim pjesmama dao dovoljno svjedočanstava kako je i poznavao i pratio stvaralaštvo pisano i izvođeno na narodnome jeziku većine Dubrovčana«. ⁴⁹ Nemoguće je, naravno, da Monaldi u Dubrovniku nije poznavao književna djela na hrvatskom jeziku, ali o tome koja su to djela bila i kako ih je recipirao zasad možemo samo nagađati.

Čini se stoga da i noviju Monaldijevu kritičku recepciju, ako nam je suditi prema Maroevićevu tekstu, obilježuje »stanoviti hendikep«, karakteriziran istovremenim priznavanjem pisanja na stranom jeziku i opravdavanjem zbog pisanja na stranom jeziku. Monaldi, koliko nam je zasad poznato, nije izravno sudjelovao u proizvodnji književnosti na hrvatskom jeziku, pa se stoga nije uklapao u tradicionalne okvire hrvatske filologije koja je zazirala od njegovih pjesničkih sastavaka jer su napisani na talijanskom jeziku. Matičino izdanje Monaldijevih *Rima* nastoji se odmaknuti od takvoga zazora, ali pokazuje da je spomenuti hendikep još uvijek prisutan kada je riječ o izdavanju naših starih pisaca.

Da bi suvremena recepcija stare književnosti bila utemeljena i valjana, izrazito je važno da izdanja djela budu kvalitetna. Matičino izdanje Monaldijevih *Rima* pokazuje određene manjkavosti. Ono je zamišljeno kao prvi integralni prijevod Monaldijevih *Rima* na hrvatski jezik, ali, nažalost, u njemu nedostaju čak dva pjesnička sastavka koji se u *Rimama* nalaze na listu E3v: sonet Giambattiste Boccabiance upućen Monaldiju početnog stiha »Del vago, e biondo crin l'or fino, e terso« i Monaldijev sonet-replika koji započinje stihom »Deh come gli occhi miei drizzar mai verso«. Soneti su vjerojatno ispali jer se u *Rimama* na listu E3rv nalaze dvije pjesničke razmjene između Monaldija i Boccabiance, od kojih je u Matičinu izdanju zabunom ostala samo jedna.

I dok takve manjkavosti mogu biti rezultat slučaja ili neopreza, teže je razumjeti kako se u suvremenom pretisku pojavilo nešto što uopće nije bilo tiskano u izvorniku 1599. godine. Pritom mislim na već spominjana cenzurirana mjesta u *Rimama* na koja upozorava tiskar u svojem obraćanju čitateljima. Tih mjesta u Matičinu pretisku nema, nego se pojavljuju tiskane riječi koje dopunjuju tekst (**Slike 5 i 6**). S obzirom na to da u Matičinu izdanju nema podataka o primjerku na temelju kojeg su izrađene preslike pjesama, preostaje da se zaključi da su one načinjene ili prema nepoznatom necenzuriranom izvorniku ili pak da je došlo do grafičkih intervencija u cenzurirani izvornik. Svi primjerci *Rima* koje sam pregledao cenzurirani su, a čitateljska uvjerenja iz venecijanskog Državnog arhiva i tiskarova obavijest o cenzuri dokaz su da su *Rime* cenzurirane prije tiskanja, dakle već u rukopisnom predlošku za tisak, i da nisu mogle biti tiskane necenzurirane. ⁵⁰

⁴⁹ Isto, 6. Maroević, međutim, ne potkrepljuje tu tvrdnju, pa se doima da Monaldija želi povezati s književnošću na hrvatskom jeziku i kad za to nema konkretnih dokaza.

⁵⁰ Venecija, Archivio di Stato, *Capi del Consiglio di Dieci, Notatorio. Filze*, br. 14, čitateljsko uvjerenje Balda Antonija Penne od 1. svibnja 1599. koje svjedoči o inkvizitorskoj cenzuri *Rima*: »Item alcuni quinternetti in foglio à mano di versi volgari intitolati Rime del

Ktomu, kritički raspoloženom čitatelju bit će dovoljno pomnije pregledati suvremeni pretisak Monaldijevih *Rima* da zaključi da se u preslike izvornika, ondje gdje se nalaze cenzurirana mjesta, interveniralo grafički, i to dodavanjem riječi vjerojatno sastavljenih od preslika izvornih slova s drugih mjesta u knjizi. To odaju promjene u intenzitetu tinte i u veličini slova dodanih riječi ili pak metričke manjkavosti ili popravci, na koje ću se osvrnuti u nastavku.⁵¹

Na upit upućen Matici hrvatskoj odgovoreno je da je preslike za izdanje izdavaču ustupio upravo Tonko Maroević, ali nema podataka o tome koji je primjerak Monaldijevih djela preslikan. Kako dakle na pitanje o provenijenciji preslika nema odgovora, najlogičnije je pomisliti da se Maroević služio nekim primjerkom Monaldijevih *Rima* koji se čuva u hrvatskim knjižnicama i arhivima. U Knjižnici HAZU pod signaturom 7.201-R nalazi se već spomenuti Kukuljevićev primjerak sa svim Monaldijevim djelima. Što se tiče *Rima*, taj je primjerak izuzetno zanimljiv jer je jedini dosad meni poznat u kojem neka ruka, prije Kukuljevića, dopisuje tekstualne varijante u Monaldijeve pjesme kako bi nadopunila cenzurirana mjesta (**Slika 7**). U ovom trenutku ne znam o čijoj je ruci riječ, ali taj primjerak pomaže da se rasvijetli problem suvremenoga pretiska. Usporedbom rukopisnih varijanti iz Akademijina primjerka i onih u Matičinu pretisku jasno je da se moderni izdavač pri razrješavanju cenzuriranih mjesta ugledao u Akademijin primjerak i da je na temelju njega dotjerao preslike izvornika izbacivši točkama označenu cenzuru i dodavši tekst rukopisnih varijanti, ali u tiskanom obliku. Da te tiskane varijante u pretisku nisu izvorne, moguće je dokazati i na temelju tipova slova koja su slagaru bila na raspolaganju dok je u formu slagao tekst *Rima* 1599. te tipova slova kakvi se pojavljuju u dodanim tiskanim varijantama (**Slika 8**). U pet od dvanaest cenzuriranih mjesta u Matičinu pretisku pojavljuju se riječi koje u sebi sadrže suglasnički skup *st*, a to su *destino* i *sostegno*. Upravo način na koji su u izdanju *Rima* iz 1599. ta dva slova tiskana pruža siguran dokaz o neizvornosti problematičnih varijanti u Matičinu pretisku. Naime, provjerom svih slučajeva kad se u *Rimama* *s* i *t* pojavljuju zajedno zaključuje se da oni uvijek čine jedan znak, odnosno ligaturu, osim u slučaju kada se *t* javlja nakon velikoga slova *s*. S druge strane, na svim spomenutim mjestima u pretisku koja sadrže skup *st*, ta se dva slova pojavljuju kao dva odvojena znaka. Drugim riječima, iz izvornika je jasno da je slagar uvijek koristio u olovu odlivenu ligaturu za *st*, pa ne bi imalo smisla pretpostaviti da bi se upravo na problematičnim cenzuriranim mjestima

signor Michele Monaldi di carte numero 60 [...], et perché sono stati spurgati dal molto Reverendo padre Inquisitore, però non vi havendo io trovato cosa alcuna contro la santa fede catolica contra precenci, et buoni costumi li giudico degni di stampa.«

⁵¹ Iste preslike izvornika donose se i u Maroevićevu prijevodu nekoliko Monaldijevih soneta u časopisu *Dubrovnik* 1997. godine.

odmaknuo od takvoga uzusa. U Matičinom izdanju Monaldija tako smo dobili više od pretiska, a taj višak nije Monaldi.⁵²

Suvremeni pretisak nije uvijek dosljedno slijedio ni Akademijin primjerak. Osim što pogrešno donosi prvo cenzurirano mjesto u *Rimama*, iz soneta u Amalteovu smrt, čitajući rukopisni dodatak kao »il sostegno di« umjesto »il conservarsi«,⁵³ u Linkejevoj poslanici Hipermnestri s kraja knjige točkama označena cenzura završnog dijela jednog od stihova s lista G2r (»egli habbi il cor di ferro. Ahi«) razrješava se kao »cruda«, a u Akademijinu primjerku kao »cruda sorte«. Akademijina varijanta točna je ne samo zato što sadrži adresata kojem lirski subjekt upućuje svoj vapaj nego i zato što je metrički ispravna u usporedbi s Matičinom varijantom u kojoj je stih deveterac, s posljednjim naglaskom na osmom slogu, a ne jedanaesterac kako bi trebalo biti.

Konačno, postavlja se pitanje zašto se suvremeni izdavač nije ugledao u Occhijevo izdanje iz 1783. u kojem su također razriješena i nadopunjena cenzurirana mjesta. Tekstne varijante iz tog izdanja koje se tiču cenzuriranih mjesta ne podudaraju se s varijantama u Akademijinu primjerku ni u Matičinu pretisku, osim u malobrojnim slučajevima kad izbor među ionako već ograničenim brojem riječi dodatno uvjetuju morfološke i sintaktičke kategorije poput određenoga člana ili sročnosti ili pak metrika, odnosno rima na kraju stiha.⁵⁴ Dakako, riječ je o sinonimnim supstancijalnim varijantama preuzetim iz istog semantičkog polja, pa na razini pjesme ne dolazi do znatnih promjena u značenju. Nije poznato na koji je način Occhi nadopunio cenzurirana mjesta i je li se pritom služio vlastitim zdravim razumom i samostalno ih razriješio, kako je predložio već sam tiskar *Rima* u obavijesti čitateljima. Bilo kako bilo, tekstne varijante iz osamnaestostoljetnog izdanja koje se tiču cenzuriranih mjesta, kao ni one rukopisne iz Akademijina primjerka, nemaju zasad nikakav autoritet pri kritičkoj uspostavi teksta *Rima*, koja bi se mogla provesti jedino nakon eventualnog pronalaska cenzuriranog rukopisa *Rima* ili kakva onodobnog prijepisa. Matičino izdanje nema namjeru da bude kritičko,

⁵² Slično se može reći i za još jedno mjesto u pretisku koje svjedoči o potrebi suvremenog izdavača da popravlja Monaldijev tekst. U sonetu Nikole Primojevića upućenom Monaldiju (E4v) u devetom je stihu eliminirana oznaka cenzuriranog mjesta i na njezino mjesto ubačena riječ *destino*, gdje su *s* i *t* dva odvojena znaka. Slično je i u posljednjoj riječi osmoga stiha, *strale*, varijanti koja je sadržajno potpuno smisljena i metrički valjana. U njoj su također *s* i *t* dva odvojena znaka, ali se u izvorniku iz 1599. na tome mjestu pojavljuje *strade*, banalizacija ispravne varijante *strale* uzrokovana slagarovom pogreškom (**Slika 8**). Očito se u pretisku nastojalo ispraviti tiskarsku pogrešku, jer kvari rimu, ali ozbiljan je propust kad se takva intervencija u izvornik u ovakvoj vrsti izdanja nigdje ne obrazloži.

⁵³ Ta je rukopisna varijanta u Akademijinu primjerku teže čitljiva zbog mrlje od tinte. Zahvaljujem Giuliji Ammannati (Scuola Normale Superiore, Pisa) na spremnosti da mi pomogne u čitanju toga problematičnog mjesta.

⁵⁴ Za tablični pregled usporedbe varijanti na cenzuriranim mjestima u Matičinu pretisku, Akademijinu primjerku i Occhijevu izdanju vidi **Prilog 4**.

a nije ni integralno s obzirom na to da u njemu nedostaju dva pjesnička teksta. Dakako, riječ je o hvalevrijednom pothvatu, ali, nažalost, materijalno manjkavom i manjim dijelom povijesno nevjerodostojnom zbog prikrivanja cenzure kojoj su *Rime* bile podvrgnute. Bilo bi korisno da se u izdanje uključila i Battitorreova posvetna poslanica Cvijeti Zuzorić te posebice tiskarovo obraćanje čitateljima, koje pruža važne informacije o cenzuri *Rima* i o ulozi koju je u njihovu tiskanju imao Marin Battitorre.

7. Zaključak

Namjera mi je bila da u ovom radu razjasnim nepreciznosti koje su se u dosadašnjoj literaturi oblikovale o Monaldijevim *Rimama*, ali i drugim njegovim djelima. U središtu su interesa bili prikaz povijesti izdanja Monaldijevih djela uz poseban osvrt na Matičino izdanje iz 2020. te moderno, kritičko i književnopovijesno, vrednovanje toga dubrovačkog pjesnika. Ponajprije mislim na paušalne i neutemeljene kritičke sudove o njegovu pjesništvu zasnovane uglavnom na kombolovskom esteticizmu sa slabim obzirom prema poetičkim odrednicama lirskoga pjesništva 16. stoljeća. Nadalje, budući da dosad proces prelaska Monaldijevih djela iz rukopisa u tisak nije bio razjašnjen, pa samim time nije bilo moguće ni pravilno razumjeti sačuvane tiskane primjerke, namjera mi je bila pokazati kako je Monaldijev opus cirkulirao u tiskanom obliku u 17. stoljeću i kasnije. Zahvaljujući dokumentima iz Državnog arhiva u Veneciji znamo kako su i kada Monaldijeva djela *Irena* i *Rime* cenzurirana te da je glavnu ulogu u izdavačkom pothvatu odigrao Marino Battitorre, koji je i sam društveno profitirao izdavanjem Monaldijeva opusa. To potvrđuje nekoliko svjedočanstava s početka 17. stoljeća koja otvaraju zanimljiva pitanja o Battitorreovoj kulturnoj i političkoj aktivnosti u Veneciji i Dubrovniku toga vremena te o njegovim osobnim aspiracijama povezanima s trima različitim bakroreznim grbovima koji se pojavljuju na naslovnim listovima Monaldijevih djela. Sve su to zadaci i pitanja o kojima bi u najmanju ruku trebalo razmisliti prije objavljivanja suvremenih pretisaka starih izdanja, a razriješiti ih pri pređivanju kritičkih izdanja.

Prilog 1.

Tiskarovo obraćanje čitateljima, *Rime del signor Michele Monaldi*,
Venetia, Altobello Salicato, 1599, A3r–A3v.

Lo stampatore a' lettori.

Avendo il signor Marino Battitorre dato a me il carico di stampar le presenti Rime del signor Michele Monaldi, scrittore celeberrimo, poche in numero, ma di molta perfezione e leggiadria ripiene – le quali io non starò ora a lodarvi ché del mio testimonio non hanno bisogno essendo da sé d'ogni lode e gloria degne come voi leggendole potrete conoscere a pieno – ho procurato di stamparle con tutta quella diligenza che m'è stato possibile per beneficio universale e per sodisfare al detto signore, il quale non ha guardato a niuna spesa pur che la opera riesca riguardevole e bella. E se una cosa sola non si fosse in qualche parte traversata a questa mia impresa, crederei d'avere in ciò interamente sodisfatto e a me medesimo e al detto signore Battitorre; dico che non avendo voluto l'ufficio della Santissima Inquisitione che si stampino alcune parole come fortuna, destino, fato e altre di questa natura, è bisognato di lasciare alcune spaccature del testo, le quali alla bellezza della detta opera hanno apportato qualche poco di bruttezza e imperfezione. Nulladimeno ad un discreto giudizio, com'è il vostro, che per la seguenza del testo potrà conoscere quali elle siano, poco o nulla importano alla chiarezza del sentimento. Oltre di ciò da altri sono state mutate alcune parole nella bellissima canzone della vittoria navale che la rendono men bella e in alcuni luoghi quasi col senso rotto. Per il che il detto signor Battitorre non voleva ch'ella fosse messa fra queste Rime come tronca e imperfetta ch'ella era, ma il suo avviso non fu a tempo che di già era fornita di stamparsi. Talché se in essa vi offenderà qualche cosa, non vogliate dar colpa all'autore, che in tutte le sue compositioni è puro, terso e irreprensibile. Le quali cose io ho voluto qui dinotare per discolpa sua e per chiarezza della verità. Né mi resta dirvi altro. Godete queste leggiadrisime Rime e gradite la fatica mia che sono intento solamente a giovarvi sempre e a servirvi. E vivete felici.

Tiskar čitateljima

Budući da me gospodin Marin Battitorre zadužio da tiskam ove *Rime* gospodina Miha Monaldija, preslavnoga pisca, brojem male, ali prepune sklada i ljupkosti – koje sada neću hvaliti jer im ne treba moje svjedočanstvo budući da su same po sebi vrijedne svake hvale i slave, kao što ćete čitajući ih moći vrlo dobro razumjeti – nastojao sam ih tiskati što je pažljivije moguće, za opće dobro i kako bih zadovoljio rečenoga gospodina koji nije mario troška samo da bi djelo bilo izvrsno i lijepo. I da mi u ovom mojem pothvatu na put nije stala jedna stvar, pomislio bih da sam u tome u potpunosti zadovoljio i sebe i spomenutog gospodina Battitorrea. Budući da ured Svete inkvizicije nije želio da se tiskaju riječi poput *sreća*, *sudbina*, *usud* i druge slične, tekst je bilo potrebno ponegdje ostaviti isprekidanim, što je pomalo nanijelo ružnoću i uneredilo ljepotu spomenutog djela. Pa ipak, pronicljivu umu kao što je vaš, što će prema slijedu teksta moći prepoznati koje su to riječi, to malo ili ništa znači za jasnoću smisla. Osim toga, drugi su izmijenili određene riječi u prekrasnoj kanconi u slavu pomorske pobjede, što je čini manje lijepom i na nekim mjestima gotovo iskvarena značenja. Zbog toga spomenuti gospodin Battitorre nije želio da tako okrnjena i nesavršena bude uvrštena među ove *Rime*, ali njegova obavijest nije došla na vrijeme jer je ona već bila u tisku. Prema tome, ako vas u njoj nešto uvrijedi, nemojte kriviti autora jer je u svim svojim sastavcima čist, bistar i besprijekoran. Sve sam to htio ovdje zabilježiti kako bih ga opravdao i kako bi istina bila jasna. I ne preostaje mi da vam kažem išta drugo. Uživajte u ovim preljupkim *Rimama* i cijenite moj trud jer mi je jedina namjera da vam uvijek koristim i služim. Živjeli.

Prilog 2.

Sačuvani primjerci Monaldijevih djela

	1.	2.	3.	4.	5.	6. Naslovni list <i>Dialogo dell'havere i Compendio breve della metafisica</i>	7. Posvetna poslanica Ivanu Facendi	8. <i>Dialogo dell'havere i Compendio breve della metafisica</i>	9. Kazalo lo dvaju dijaloga i <i>errata corrigee</i> za Irene	10. Naslovni list <i>Rima</i>	11. Posvetna poslanica Cvijeti Zuzorić	12. <i>Lo stampatore a' lettori</i> i pohvalnički soneti	13. <i>Rime</i>	14. Kazalo <i>Rima</i>
Potpuni primjerci iz 1599. koji slijede kanonski redosljed (9)														
1 (D)	Dubrovnik, Znanstvena knjižnica, R-II-241	2	3	4	5	6 (M)	7	8	9	10 (M)	11	12	13	14
2 (K)	Firenca, Biblioteca Riccardiana, Stampato 15134	2	3	4	5	6 (L)	7	8	9	10 (L)	11	12	13	14
3 (D)	Genova, Biblioteca Civica Berio, C.C.416	2	3	4	5	6 (M)	7	8	9	10 (M)	11	12	13	14
4 (D)	London, British Library, General Reference Collection 719.I.37.	2	3	4	5	6 (L)	7	8	9	10 (M)	11	12	13	14
5 (D)	Oxford, All Souls College Library, kk.4.3	2	3	4	5	6 (L)	7	8	9	10 (L)	11	12	13	14

6 (K)	Padova, Archivio di Stato, ADO. CINQ.347 (ADO.669)	1 (L)	2	3	4	5	6 (L)	7	8	9	10 (L)	11	12	13	14
7 (K)	Pesaro, Bi- blioteca Oli- veriana, BP 05–10–11	1 (L)	2	3	4	5	6 (M)	7	8	9	10 (M)	11	12	13	14
8 (K)	Rim, Biblioteca Universitaria Alessandri- na, B g.2.f2	1 (L)	2	3	4	5	6 (L)	7	8	9	10 (L)	11	12	13	14
9 (I)	Verona, Biblioteca diocesana del Semina- rio Vescovi- le, XLI / 005 / 006	1 (M)	2	3	4	5	6 (M)	7	8	9	10 (M)	11	12	13	14
Potpuni primjerci iz 1599. s odstupanjima od kanonskog redosljeda (3)															
10 (K)	Padova, Biblioteca Antoniana, T.III.14	1 (M)	2	3	4	6	7 (M)	8	9	5	10 (M)	11	12	13	14
11 (K)	Rim, Biblioteca Nazionale, 55.1.F.7	1 (M)	2	3	4	5	10 (M)	11	12	13	6 (M)	7	8	9	/
12 (D)	Beč, Öster- reichische National- bibliothek, BE.7.O.26	6 (L)	7	8	9	10	11 (M)	12	13	14	1 (M)	2	3	4	5

Potpuni primjerci u kojima su Dijalozi i Rime iz 1599. uvezani s Irenom iz 1604. (3)

13 (D)	Bologna, Biblioteca Comunale dell' Archi- ginnasio, 9. LL. II. 2	1 (1604)	2 (1604)	3	4	5	6 (L)	7	8	9	10 (M)	11	12	13	14
14 (D)	Prag, Slovanská knihovna, J 007245	1 (1604)	2 (1604)	3	4	5	6 (M)	7	8	9	10 (M)	11	12	13	14
15 (D)	Rim, Biblioteca Casanatense, Q.V.65	1 (1604)	2 (1604)	3	4	5	6 (L)	7	8	9	10 (M)	11	12	13	14

Nepotpuni primjerci u kojima su Dijalozi i Rime iz 1599. uvezani s Irenom iz 1604. (5)

16 (D)	Dubrovnik, Državni arhiv, Ragu- sina 726	1 (1604)	2 (1604)	3	4	5	/	/	6	7	/	/	8	9	10
17 (D)	Durham (SAD), Rubenstein Library, PQ4630. M66 I746 1604	1 (1604)	2 (1604)	3	4	5	/	/	6	7	/	/	8	9	10
18 (K)	Rijeka, Sveučilišna knjižnica, 14.C.7	1 (1604)	2 (1604)	3	4	5	/	/	6	7	/	/	8	9	10

19 (K)	Zagreb, Knjižnica HAZU, 7.201-R	1 (1604)	2 (1604)	3	4	5	/	/	/	/	7	8	9	10
20 (K)	Rim, Biblioteca Nazionale, 8. 54.E.21	1 (1604)	2 (1604)	3	4	10	/	/	/	/	5	6	7	8

Primjerak u kojem su Dijalozi iz 1599. uvezani s Irenom iz 1604.

21 (I)	Ravenna, Biblioteca Classense, FA 78 5 C	1 (1604)	2 (1604)	3	4	5	6 (L)	7	8	9	/	/	/	/
-----------	---	-------------	-------------	---	---	---	-------	---	---	---	---	---	---	---

Primjerci u kojima su samo Irena i Dijalozi iz 1599. (6)

22 (I)	Firenca, Biblioteca Umanistica – Lettere, LT500 F 110	1 (L)	2	3	4	5	6 (L)	7	8	9	/	/	/	/
23 (I)	Gotha, Forschung- sbibliothek, Phil 4 ^o 00038/05	1 (L)	2	3	4	5	6 (L)	7	8	9	/	/	/	/
24 (I)	Oxford, Bodleian Library, AA 149(1) Art.	1 (L)	2	3	4	5	6 (L)	7	8	9	/	/	/	/

31 (K)	Rim, Biblioteca Universitaria Alessandri- na, D g.17 f2	/	/	4	5	1 (M)	2	4	/	/	/	3	/
32 (I)	Ravenna, Biblioteca Classense, FA 29 5 K	/	/	/	/	/	/	/	/	1 (L)	2	3	4
33 (K)	Firenca, Biblioteca Nazionale, Palat. 8.8.2.7	/	/	/	/	/	/	/	/	1 (L)	2	/	3

Legenda: M = naslovni list s bakroreznim grbom Miha Monaldija; L = naslovni list s bakroreznim grbom Kristine Lorenske; K = primjerci konzultirani uživo; D = djelomično konzultiran primjerak na temelju digitalizata ili fotografija manjeg dijela knjige; I = informacije o naslovnim listovima i poretku dijelova knjige preuzeti su iz kataloga ili utemeljeni na informacijama dobivenim od knjižnice ili arhiva.

Brojevima je označen redosljed dijelova u primjercima. U primjerku 31, primjerce, na prvom se mjestu nalazi naslovni list dvaju kraćih dijeloga nakon kojega slijede posvetna poslanica Ivanu Facendi, tiskarova obavijest čitateljima iz *Rima*, tekst dvaju dijeloga, tekst *Irene* i na kraju kazalo *Irene*.

Prilog 3.

Neke od tipografskih razlika u *A benigni lettori* u primjercima Irene sa sveščićem tiskanim 1599. i onima sa sveščićem tiskanim 1604.

Vidi **Slike 3 i 4.**

	Sveščić iz 1599, list A4rv	Sveščić iz 1604, list A4rv
3. redak	bellezza	bellezza
9. redak	po ssono	possono
11. redak	mancare;	manchare:
13. redak	tempo.	tempo .
17. redak	tut	tut-
18. redak	l'effen	l'effen-
20. redak	bellezza	bellezza
21. redak	com	com-
24. redak	Prudenza	Prudenza
24. redak	a	à
27. redak	dalla	della
30. redak	fi	si
32. redak	uostra	vostra
35. redak	vaghezza	vaghezza
36. redak	più	piu
37. redak	femplici	fimplici
38. redak	più	piu
43. redak	del	del-
47. redak	diuiffo. con cui più	diuiffo con cui piu
50. redak	ui	vi
51. redak	istefso	isteffo
52. redak	vtile	utile

Prilog 4.

Tekstne varijante na cenzuriranim mjestima⁵⁵

List	Pjesma	MH 2020	HAZU, sign. 7.201-R	Occhi 1783
D3r	<i>Tu dunque morto sei, ch'a molti desti</i> , stih 2	Il sostegno di vita? ahi crude stelle	Il conservarsi vita? ahi crude stelle	Immortal vita? ahi troppo avverse stelle!
D4v	<i>Qui dove il mio buon Gradi (empio . . .)</i> , stih 1	Qui dove il mio buon Gradi (empio destino)	Qui dove il mio buon Gradi (empio destino)	Qui dove il mio buon Gradi (empio destino)
E3v	<i>Deh come gli occhi miei drizzar mai verso</i> , stih 5	[Sonet nedostaje.]	Come pur di lei far (mio . . . avverso)	Come pur di lei far (mio Fato avverso!)
E4r	<i>Mentre d'appresso il cor di se v'imprime</i> , stih 3	Cui . . . ministra, e virtù duce	Cui . . . ministra, e virtù duce	Cui Fortuna ministra, e virtù duce
E4v	<i>Se sovente veggiam che le cose ime</i> , stih 3	Fortuna che del mondo e guida, e duce	fortuna che del mondo e guida, e duce	Fortuna , che del mondo è guida, e duce
E4v	<i>Quand'io penso, Monaldi, al viver frale</i> , stih 9	E certo troppo presto il rio destino	E certo troppo presto il rio destino	E certo troppo presto il rio Destino
F4v	<i>Se variando hor questo, hor quel tormento</i> , stih 5	Crudel destino e già m'è quasi spento	Crudel destin e già m'è quasi spento	Crudel Fortuna! e già m'è quasi spento
G1v	<i>Lino ad Hipermestra; La dolce carte che da te mi venne</i> , stih 38	Può quanto suol; se la fortuna aspira	Può quanto suol; se la fortuna aspira	Può quanto suol; se la Fortuna aspira
G2r	<i>Lino ad Hipermestra; La dolce carte che da te mi venne</i> , stih 62	Egli habbi il cor di ferro. ahi cruda	Egli habbi il cor di ferro. ahi cruda sorte	Egli abbi 'l cor di ferro: ahi rio destino!
G3r	<i>Lino ad Hipermestra; La dolce carte che da te mi venne</i> , stih 162	E qualunque destino a me poi segua	E qualunque destino a me poi segua	E qualunque fortuna a me poi segua
H1v	<i>Lino ad Hipermestra; La dolce carte che da te mi venne</i> , stih 260	Che la fortuna homai, ch'oscuro il viso	Che la fortuna homai, ch'oscuro il viso	Che la Fortuna omai, ch'oscuro il viso
H3v	<i>Intactis opulentior, etc; Benché di gran tesori</i> , stih 12	Il fabbro ha fisso in modo	Il fabro ha fisso in modo	Il destino à fisso in modo

⁵⁵ MH 2020 = M. Monaldi, n. dj. (1); Occhi 1783 = *Rime del nobil uomo s. Savino de Bobali Sordo e del signore Michele Monaldi*, Carlo Antonio Occhi, Ragusa, 1783.

*Borna Treska*THE *RIME* OF MIHO MONALDI, OR THE FATE OF A BOOK

Among the Dalmatian and Ragusan poets of the 16th century writing in Italian the least attention has been devoted to date to the poetic oeuvre of the Dubrovnik poet Miho Monaldi. The reason for this should be sought in the rather harsh judgement of Mihovil Kombol that tended to mould the views of later studies of Monaldi's poetic collection titled *Rime*. Kombol underplayed the specific features of Renaissance literary culture in Dubrovnik, above all its multilingualism and the intellectual ties with Italy, as well as the poetic conventions of 16th-century lyric poetry. Unlike his philosophical works, Monaldi's *Rime* were never systematically studied or compared with the Italian poetry contemporary to him. The lack of scholarly attention is also reflected in the bibliographical confusion about the number of editions of his work. This essay is conceived as a first step in the systematic consideration of *Rime*, and of the remainder of his oeuvre, first published posthumously in 1599 in Venice.

Monaldi's works were prepared for the press by his nephews Marin and Gabro Battitorre, who inherited his manuscripts. However, the Battitorre brothers did not come into possession of the papers immediately upon the death of their uncle. It was only after 1594, on the death of Monaldi's aunt, Deša Turčinović, who bequeathed to the brothers her property and all that she had inherited, that they became the owners of Monaldi's manuscripts. The brothers prepared Monaldi's works – *Irene, ovvero della bellezza (Irene, or on Beauty)*, *Dialogo dell'havere (Dialogue on Property)* and *Compendio breve della metafisica (A Short Compendium of Metaphysics)* – for the press in the spring of 1599, as witnessed by the dedicatory epistles in the printed edition. From these we learn that the relationship between Monaldi and Marin Battitorre was very close, and the publication of the work was a mark of the latter's gratitude toward his late uncle. It is now impossible to ascertain how the uncle had intended his printed oeuvre to be arranged, although the intention to have it printed is discernible. Documents in the State Archives in Venice reveal something about the process of the printing of Monaldi's works. They include the printing license, the certificate issued by the Reformers of the University of Padua and the approval of three readers who had reviewed the manuscripts of the works for the purposes of censorship. These approvals are invaluable for they tell of the changes made in the text of *Rime* and of the dialogue *Irene* by the chief inquisitor. We learn of this also from the printer's address to the readers in the 1599 edition of *Irene*.

While something can be learned from archival documents about the process of the printing and censorship of Monaldi's works, the surviving copies pose much more complicated problems. Since all of Monaldi's works were printed at the same time in Venice, one would expect them to have circulated together.

Nevertheless, fewer than half of the known exemplars contain all the works, while in other volumes only two works are bound together, and some copies have just one work. The question arises as to the reason for this heterogeneity. Monaldi's works were issued as three bibliographical units, each having its own title page, dedication, and signature series. Thematically, they can be divided into two units: philosophical works (dialogues) and poetic works (*Rime*). In the first unit, *Irene* and the two shorter dialogues are bound with a list of errata for *Irene* alone (at the end of the index of the two shorter dialogues), while *Rime* are an independent whole that is not connected with the dialogues. Similarly significant are the two versions of the title page that appear in the printed copies of Monaldi's works. They differ only in the engraved coat of arms. On one title page is featured the coat of arms of Christina of Lorraine, and on the other the alleged Monaldi's coat of arms. Battitorre was a merchant who was active in Venice and had business contacts with Florentine merchants, and it seems that the choice of coat of arms was closely connected to his personal aspirations in Italy. While it has been previously noted that in early 1608 Pietro Petracci dedicated an anthology of devotional verses *Le Muse sacre* to Battitorre, it has not been observed that the same work contains two Petracci poems for Battitorre or that in 1607 the printer Giovanni Battista Ciotti of Siena dedicated to Battitorre a translation into Italian of the work by the Spanish Jesuit Pedro Ribadeneira. Nor has it been observed that Battitorre was a more prolific poet than previously thought and that he wrote in Italian too, for in 1608 two of his encomiastic sonnets in Italian were included in the *Dialoghi* of Giovan Battista Clario, also published by Ciotti; one was for the addressee of the dedicatory epistle, and the other for the printer. *Dialoghi* gives us an insight into Battitorre's publishing activity in the early 17th century, as the book also included a sonnet of Pietro Petracci addressed to Battitorre as well as the printer's address to the readers, from which it can be gathered that the printing of the *Dialoghi* was in fact Battitorre's initiative.

Another Battitorre's publishing enterprise, which introduced considerable confusion into literary history, tells us a little more about his aspirations in Italy. The published scholarship often claims that in 1604 Battitorre produced a second edition of Monaldi's works. This supposed second edition had on the title page of *Irene* the engraved coat of arms of Ferdinand II Habsburg, with whom Battitorre was closely associated, as he was very active in Ferdinand's circle of patronage in the first decade of the 17th century. What appeared to be the second edition of Monaldi's works, furnished with a new title page and a new dedication again witnessing to Battitorre's changing social ambitions, was, rather, a new issue of the edition of 1599. A detailed study of the surviving copies from 1599 and the surviving copies from 1604 (over thirty altogether) proves that the copies of the so-called 1604 edition are, in fact, nothing but copies of the 1599 edition in which the first gathering was replaced with a newly printed one, containing a different title page, featuring a new coat of arms, and a different dedication, while the

address to the readers remained the same and was simply reset. The purpose of the new gathering was to conceal the fact that the rest of the book actually came from the 1599 printing, of which copies were obviously still available in 1604 and were in this way refurbished in order to reach a new kind of audience. Therefore, it can be concluded that before the Occhi edition of 1783, Monaldi's works went through only one edition, that from 1599, which in 1604 was placed on the market again with a new title page and a changed dedicatory epistle. For the printing of Monaldi's poems in Dubrovnik, Occhi used the copy of Jakov Basiljević preserved today in the Dubrovnik Research Library, as can be inferred from the traces of ink left by Occhi's compositors.

The final part of the essay considers the latest contribution to the study of Monaldi's works – the Matica hrvatska edition of *Rime* from 2020, edited and translated by Tonko Maroević. While this was a turning point in the critical reception of Monaldi, the edition was in many ways problematic. Two sonnets are missing from the reprint, and the censored places that are left empty in the previous editions of *Rime* are here filled with replacements that use images of original typography without alerting the reader to such interventions. It is not known which copy the editor of the reprint used, but it was almost certainly the one kept in the Library of the Croatian Academy of Sciences and Arts. This copy contains, in the censored places, handwritten variants that supplement the text. These variants are introduced as printed words in the Matica edition, as if they had been there originally. The comparison of the typography of the words in the censored places with the remainder of the text, as well as the analysis of the metrical problems, proves that in the Matica edition the facsimile was graphically modified and corrected, and that in fact the original Monaldi text has been materially emended without any justification.

Keywords: Miho Monaldi, *Rime*, Marin Battitorre, censorship, history of printing, scholarly editions, textual studies, Dubrovnik, Italian Renaissance poetry

